

A permi nyelvek szóvégi magánhangzóinak történetéről¹

1. Az előző kutatások

A permi végmagánhangzók történetéről érdemlegesen először WICHMAN-nak a permi nyelvek csuvas jövevényszavairól írott munkájában olvashatunk. Ebben a szerző megállapítja, hogy az eredeti szóvégi permi *-*i* a zürjénben lekopott, a votjákban azonban megmaradt. Ebben a lekopásban a csuvas jövevényszavak is részt vettek (TLPS 35, 129).

Témám mindmáig legteljesebb feldolgozása LAKÓ GYÖRGY egyik fiatalkori tanulmánya: A permi nyelvek szóvégi magánhangzói (a továbbiakban LAKÓ, nevének említésekor csak a lapszámot idézem). Ezt részletesebben ismertetem. Nem azért, hogy egy közel negyven évvel ezelőtt írt cikk bírálatának könnyű feladatát vállaltam, hanem mivel magam is legtöbbet ebből a munkából merítettem.

LAKÓ szerint ma a permi nyelvek véghangzói — a megfelelő votják és zürjén szavak szerint — a következő képet nyújtják:

1. Csak a votjákban van véghangzó (6–23)

a) zürjén -*ø* ~ votják -*i*(-*î*, -*ê*)

b) zürjén -*ø* ~ votják -*i*

c) zürjén -*ø* ~ votják -*eî*

Az a) pontba tartozó votják szavak vagy tőszavak vagy képzetek. Szétválasztásuk igen nehéz, mert alakilag azonosak, és a ragozásban is összekeveredtek. A PFU **j* vagy **i* kicsinyítő képző a véghangzóval együtt előbb diftongust alkotott, majd *i*-vé monoftongizálódott és beolvadt a többbe: **j*. > **i*. > **ii* > *i*. A kicsinyítő képzős szavak így egybeestek a pusztá -*i* véghangzósokkal. Az U G Bess. nyelvjárásokban levő szóvégi *î* és a K nyelvjárásban található -*ê* már a votják külön életében fejlődött -*i*-ből. A b) csoport szavaiban a votják alakok -*i*-je az alapnyelvi véghangzó folytatója, ill. élő vagy elhomályosult képző. Ide tartozik több olyan képző, amely a votjákban -*i* véghangzóval a zürjénben pedig végvokális nélkül hangzik (zürj. -*l* ~ votj. -*li*, zürj. -*r* ~ votj. -*ri* stb.). A harmadik megfelelésre (c) Lakó csak egy példát idéz, és a votják

¹Tanulmányom egy 1965-ös országos tudományos diákköri előadás továbbfejlesztéseként született egyetemi doktori disszertáción alapul. Disszertációm 1972 tavaszán — még az ugyanebben az évben a permi végmagánhangzók kérdésével is kapcsolatos vita indulása ill. újraindulása előtt — nyújtottam be Debrecenben. A disszertáció szövegén néhol rövidítettem és — főleg a kapott bírálatok hatására — módosítottam. Ezek a hivatkozásokból kiderülnek. Stílusbeli változtatást nem végeztem. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani értékes tanácsaikért KÁLMÁN BÉLA, RÉDEI KÁROLY, HARMATTA JÁNOS és HAJDÚ PÉTER professzoroknak. Szintén köszönöm A. KÖVESI MAGDÁNAK a diákköri dolgozat megírásakor nyújtott segítséget.

alakban ott is képzőt mutat ki. Ez az eset tehát a történeti vizsgálatban mellőzhető.

2. Mind a zürjénben mind a votjákban van véghangzó (23–49)

a) zürjén *-a* ~ votják *-a*

b) zürjén *-a* ~ votják *-o*

c) zürjén *-i(-i)* ~ votják *-(-i)*

d) különböző magánhangzókra (*ε*, *e*, *i*) végződő toldalékos alakok (acc., ill., PxlSg stb.).

A b) csoport visszavezethető az a)-ra. A votják *-o* ugyanis egy — már a votják külön életében, az első szótagbeli *o* ill. *u* hatására végbement — *a* > *o* változás eredménye. Az *-a* ~ *-a*, *-a* ~ *-o* megfelelés előfordul finnugor eredetű szavakban, ősspermi csuvas jövevényszavakban is, valamint számos képzett alakban. Így tehát a képzett és alapszavak elválasztása itt is nehézségekbe ütközik. Azok a szavak, amelyekben a képző elhomályosul, átvonódhatnak az alapszavak csoportjába. A c) csoportba tartozó szavakban a szóvégi *-i* hang képző, rag, vagy annak tartozéka, egy-két esetben pedig véghangzó. Az *-i* ezekben az alakokban azért nem kopott le, mert funkciója volt. Az *-i* kicsinyítő képző elvesztése pl. egyben a szó deminutív jellegének az elvesztését is jelentette volna. A fonetikai kényszer is megtarthatta a véghangzót: azaz, ha a lekopás után nehezen kiejthető mássalhangzócsopor jött volna létre, akkor a véghangzó megőrződött.

A különféle magánhangzókra (*ε*, *e*, *i*) végződő ragos és képzett alakokban a véghangzót ugyancsak a funkció vagy a fonetikai kényszer tartotta meg (d csoport). Az *ε* és *e* a szóvégi **-m* lekopása után akkor került a szóvégre, amikor a középső nyelvtálasú névszóvégi magánhangzók változásai már megtörténtek.

3. Mind a zürjénben mind a votjákban hiányzik a véghangzó (50–52)

zürjén *-∅* ~ votják *-∅*

E csoportba tartozik a szókincs legnagyobb része: tőszavak, valamint olyan ragos és képzős szavak, amelyekben a rag, ill. a képző végső magánhangzója lekopott.

4. Csak a zürjénben van véghangzó (52–53)

zürjén *-i(-i)* ~ votják *-∅*

A zürjén szavak szóvégi *-i(-i)*-je általában kicsinyítő képző. Ez a megfelelés tehát nem eredeti, történetileg csak később alakult ki.

A permi véghangzók összehasonlító vizsgálata után a rokon nyelvek tanúsága alapján LAKÓ a következőkben összegzi a főbb tanulságokat (53–61): Az ősspermi kor elején szóvégen a következő magánhangzók fordulhattak elő: *a*, *ä*, *i*, *e*, *ε* (54). „Az ősspermi **-a* általában megmaradt mind a zürjénben, mind a votjákban, csak az utóbbiban vált bizonyos feltételek mellett (*o* vagy *u* után) *o-vá*” (56–57). — „Az ősspermi **-i* és **-i* változatlanul megmaradt a votjákban, a zürjénben azonban általában lekopott” (58). Az **-ε* (*-ä*) a csuvasokkal való érintkezés kezdetekor kopott le, az **-e* és **-e* pedig „valószínűleg magas vagy alacsony nyelvtálasúvá is válhatott, s azután osztozott az eredetileg is ilyen véghangzók sorsában” (56). A permi véghangzók történetében „nem véghangzólekopásról, hanem lekopásokról van szó”. Három különböző korú lekopás van. „A szókincs legnagyobb részét érintette, s a legrégebb,

amelyet ősspermi lekopásnak nevezhetünk. Már kisebb körre szorul a véghangzó-lekopás a zürjénben, s ugyanennek az esetei a votjákban csak szórványosak" (53). Ez azt jelenti, hogy a 3. csoportba tartozó zürjén szavakban még az ősspermi korban, az 1. csoport tagjainál pedig csak a zürjén külön életében ment végbe a lekopás. Végül a zürjén *-i*, *-i* lekopásának idejét LAKÓ a csuvas és vepsze-karéliai jövevényszók tanulságát is felhasználva a XI – XII. századra teszi (65).

A permi végvokalizmusra vonatkozó későbbi kutatások általában e tanulmány eredményeit használják fel, ill. fogadják el. LYTKIN az Iszt-Gramm-ban több új kérdést is felvet, — pl. szól a zürjénben jelentkező *j* toldóhangról, amelyet a lekopott *-i* maradványának tart — Lakó problémái közül azonban csupán egyben jut részben más eredményre: Конечные гласные среднего подъёма в пермских языках отпали, гласные нижнего подъёма (*a*) и гласные верхнего подъёма (*u*, *y*) во многих случаях сохранились — последнее относится, главным образом, к удмуртскому языку (69). Ezek szerint tehát az ősspermi **-a* ha sokszor meg is maradt, az esetek többségében eltűnt.

COLLINDER a CompGr-ban a finnugor alapnyelv véghangzóinak az ősspermiben való továbbfejlődésével kapcsolatban a következőket állapítja meg: 402. In Permian, **ä* developed into *a* at the word-end and before (Permian) *a*.

554. In Permian, **a* has changed into *y* in the second syllable, as a rule. **-a* has disappeared in Ziryene, with few exceptions. In Votyak, **-a* has developed into *y* (or *õ*) in the counterparts of fi *nukja* club, . . . it has disappeared in the counterparts of fi *maksa* liver, . . .

Note. — Genuine Permian nouns ending in *-a* (in vty sometimes *-o* because of vowel harmony) may be derivatives, e.g. zr. *gada* gull, fi *kajava* . . .

567. In Permian, **ä* seems to have disappeared.

577. In Permian, **-õ ~ *-e* has mostly disappeared. Votyak has *-y* in some words, e.g. *gižy*, zr *gyž* nail = fi *kynsi*; vty *lymy*, zr *lym* snow = fi *lumi*.

Egy újabb könyvében, a VokPerm-ban LYTKIN nem tárgyalja részletesen a szóvégi magánhangzókat. Főleg az élő képzők magánhangzóinak vizsgálatából arra az eredményre jut, hogy az ősspermiben a nem első szótagban csak delabializált magánhangzók voltak: *a*, *i*, *ε* (esetleg *e* is, amely hamarosan összeolvadt az *ε*-vel). Lehetséges, hogy a korai permi szakaszban az egyes szavak töve alsó nyelvvállású *a*-ra, *ε*-re végződött, más tövek pedig magas magánhangzóra (*i*).

Az 1965-ös budapesti VII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián A permi véghangzók történetéhez címmel előadást tartottam.² Ebben a FUV-nak a szóanyagán bemutattam, hogy a permi nyelvekben a lekopás előtt a véghangzók zártabbá váltak, s ez alól a PFU **-a* és **-ä* sem kivétel. Disszertációm tulajdonképpen ennek a dolgozatnak a kibővítése, az iráni jövevényszavaknak és az egyszótagú szavaknak a vizsgálatba való bevonásán kívül — ha röviden is — a disszertációnak majd minden lényeges megállapítása már szerepelt a diákköri dolgozatban is.

RÉDEI KÁROLY egy, a permi nyelvek első szótagi vokalizmusával foglalkozó cikkében igen röviden a második szótag magánhangzóit is érinti, s megjegyzi, hogy az „előpermi (fgr) végmagánhangzók *a(ä)*, *e(e)* hangsúlytalan

² Az előadás kézírata megtalálható a KLTE Nyelvtudományi Intézetében és a budapesti konferencia szervező bizottságánál.

helyzetben bekövetkező redukálódásának az első állomása valószínűleg az volt, hogy az alsó és középső nyílásfokú magánhangzók — ha nem is kivétel nélkül — felső nyílásfokúvá váltak” (NyK 70: 41–42).

KORENCHY ÉVA a zürjén abszolút igető problémájáról írt dolgozatában, a szóvégi *-a* sorsára is kitérve, Lakó példáit megvizsgálva, arra az eredményre jut, hogy „az *-a* esetleges ősiségét bizonyító egy-két szóval szemben számosabb példa tanúskodik az *-a* teljes eltűnéséről (illetve: votják $> \dot{\imath}$), valamint másodlagosságról” (NyK 73: 159).

Az eddigi kutatásokat áttekintve egyet kell érteni ЛУТКИННal abban, hogy „проблема исторического вокализма пермского слога пермских языков (и финно-угорских языков в целом) ещё ждёт своего исследователя» (Vok-Perm. 243). Dolgozatom ennek a kérdésnek a megoldásához akar hozzájárulni.

2. A permi nyelvek szókincsének vizsgálata a végmagánhangzó szempontjából

2.1. A finnugor eredetű szavak

Korai nyelvemlékek híján a permi végmagánhangzók történeti vizsgálatakor célszerű erősen támaszkodni a rokon nyelvek és a jövevényszavak tanúságára. A finnugor alapnyelvből i. e. 2000 körül kiváló finn-permi alapnyelvről nem sokat tudunk, csak rövid ideig állt fenn, s közel állhatott a finnugor alapnyelvhez. Így a permi nyelvek szóvégi magánhangzórendszerének tanulmányozásakor munkahipotézisként felteszem, hogy a permi alapnyelv önálló életének a kezdetén a szóvégi vokalizmus ugyanolyan volt, mint a finnugor kor végén. A FUV, a MSzFE eddig megjelent két kötete és a CompGr. (ebben a FUV-ban közölt szavak alapnyelvi alakjának rekonstrukciói és hibaigazítás van) alapján megnéztem, hogy a finnugor eredetű — zürjén vagy votják megfelelővel is rendelkező — szavakban mi a rekonstruált végmagánhangzó folytatója a két permi nyelvben. A vizsgálatban általában eltekintettem az igéktől, a bizonytalan etimológiáktól, a csak továbbképzett alakban megmaradt szavaktól és azoktól, amelyeknek a CompGr. nem rekonstruálta a finnugor alapnyelvi alakját. Az igéket azért nem vettem figyelembe, mert főalakjuk a permi nyelvekben magában szótári alakként nem fordul elő, s Korenchy az igetövek kérdésével már foglalkozott. Később ezt a problémát még érintem. Bár a FUV-hoz lehet pótlásokat, javításokat tenni, kétségtelen, hogy a szókinés egészére vonatkozóan megbízható képet nyújt. Néhány ritkább megfeleléstípust az ESzK-ból egészítettem ki. Az ebben használt Общеп. (= общепермский язык-основа) és Допер. (= допермский язык) terminusokat permi alapnyelvnek ill. előpermi nyelvnek fordítottam. Az orosz jelentéssel megadott szavak mind az ESzK-ból valók. Az, hogy Collinder a FUV-ban — az MSzFE-vel és az ESzK-kal ellentétben — PFU *-e-vel is számol, semmilyen nehézséget nem okoz, mert, mint látni fogjuk, az összes végmagánhangzónak nagyjából egysegés megfelelése van.

Az említett szóanyagot megvizsgálva a következő eredményre jutottam. A szócikkeket rövidítettem, s csak a votják és zürjén alakokat közlöm. A FUV adatait más forrásokból (WICHMANN—UOTILA, Syrjänischer Wortschatz; WICHMANN, WotjChr.; UOTILA, SyrjChr.; UOTILA, Zur Geschichte des Konso-

nantismus in den permischen Sprachen; MUNKÁCSI, A votják nyelv szótára; WIEDEMANN, Syrjänisch—deutsches Wörterbuch; SKES; MSzFE) vissza-kerestem, s ezekből idézem. Egy-két egyéb helyről vett szónál a lelőhelyet pontosan megadom. A nyelvjárást külön nem jelölöm, csak a FUV-ban szereplő alakoknak megfelelő nyelvjárási adatokat használok. A rövidítések az általam vizsgált kérdés lényegét nem érintik.

A PFU *-a megfelelései a permi nyelvekben

I. -θ (hanghiány)

A) mindkét permi nyelvben van megfelelő

1. votj. *kua*, *kyala* 'Sommerhütte' (-la is a suffix, vö. FUV); -ka: *korka* 'Haus, Stube' (kor 'Balken') | zürj. *kola* 'Wald- od. Wiesenhütte'; -ka, *ku*: *kerka*, *kerku* 'Haus, Stube' (ker 'Balken')
2. votj. *kwaš* 'seichtes (Wasser)' | zürj. *kosni-* 'trocken werden'
3. votj. *mađ* 'Rätsel', *mađ-kil* 'Sage' | zürj. *mojd-kil* 'Märchen'
4. votj. *mog* 'ein hinter mir od. bei seite liegender Ort' | zürj. *meg* 'Flusskrümmung'
5. votj. *mus* 'Leber' | zürj. *mus* ua.
6. votj. *nił-pu* 'Weisstanne, Silbertanne, Pechtanne' | zürj. *nił* 'sibirische Tanne (Abies sibirica)'
7. votj. *pi* 'Kind, Sohn, Knabe' | zürj. *pi* ua.
8. votj. *saj* 'Kühle, Frische, Schatten' | zürj. *sai* 'Hinter-, Raum hinter etw.'
9. votj. *suž* 'Arm' | zürj. *sož* ua.
10. votj. *šu* 'hundert' | zürj. *šo* ua.
11. votj. *šul* 'Darm' | zürj. *šul* ua.
12. votj. *сюлы, сюлыѡж* 'кряква (утка)' | zürj. *šulka*, *šul-tšęž* 'eine Ente'
13. votj. *šur* 'Horn' | zürj. *šur* ua.
14. votj. *šur* 'Bach, Storm, Fluss' | zürj. *šor* 'Bach, Flüssen im Walde'
15. votj. *ul* 'Unterteil, Unterraum, Unterer' | zürj. *ul* : *džodž-ul* 'Raum, Keller unter dem Fussboden' (*džodž* 'Fussboden')
16. votj. -veš : *azveš* 'Silber', *uzveš* 'Zinn' | zürj. -iž : *eziš* 'Silber', *oziš* 'Zinn'
17. votj. *vož* 'grün; Zorn' | zürj. *vež* 'grün, gelb'

B) csak a votjákban van megfelelő

18. *nił* 'Baumrinde'

C) csak a zürjénben van megfelelő

19. *pul* 'Preiselbeere'
20. *ri* 'Hebepinne'
21. *sil* 'ungefroren, geschmolzen'
22. *udž* 'Nelma (Stenodus nelma)'
23. *ur* 'Eichhörnchen'

II. votják -i ~ zürjén -θ

24. votj. *puñi* 'Löffel' | zürj. *pañ* ua.
25. votj. *tiłi* 'Feder' | zürj. *tił-bord*; *tiñ* 'Schwung- od. Schwanzfeder'
26. votj. *uzi* 'Erdbeere' | zürj. *oz* ua.
27. zürj. *moŋ* 'боѡр' | votj. *mñi*, *mñji* < **muji* ua. — permi **moj-* — előpermi **maja-*
28. zürj. *myñ* 'рыба' | votj. *myñny* ua. — permi **türp* — előpermi **turpa*. A FUV-ban ez az etimológia szerepel, de az alapnyelvi alakot a CompGr. nem rekonstruálja.

III. votják -*ø* ~ zürjén -*a*

29. votj. *kož* : *kenos-kož* 'abgesonderter Teil in der Scheuer, wo das Getreide eingeräumt wird' (*kenos* 'Scheuer') | zürj. *kuža* 'eine besondere Art Reuse' (TOIVONEN: FUF 19 : 60)

IV. votják -*a* ~ zürjén -*a*

30. zürj. *döpa* 'холст, ткань' | votj. *dəpa* 'холст' *dərem*; *dörem* (Wied.) 'py-bashka' — permi **dera* — előpermi **təzkəra*

V. votják -*o* ~ zürjén -*a*

31. votj. *luo* 'Sand' | zürj. *l̥a* ua.

VI. zürjén -*a*

32. zürj. *ompa* 'дягиль' | mordE. *umrav*, *umbrav* — permi **omra* — előpermi **umbra*-

VII. zürjén -*i*

zürj. *šor̥ni* 'Rede, Gespräch'

Az 1. és 7. etimológia tagjai eredetileg kétszótagúak voltak, a jelenlegi -*a* és -*i* csak később került szóvégre. A PFU alak **kota* ill. **pojka* volt (vö. CompGr.; MSzFE 207). Ugyanígy a zürj. *ri* (20.) Collinder szerint PU **ryta* alakra megy vissza (CompGr.). A zürj. *šulka* (< PFU **šod'ka*, vö. CompGr.) szóban (12.) a *šul-tšež* tanúsága szerint a -*ka* elem nem az eredeti finnugor szóvég folytatója, hanem képző. Ezt mutatja a votják megfelelő is. A zürj. *kuža* (30.) -*a* denominális képzővel van ellátva (PermKépz. 43). A szót a SKES csak kérdőjellel kapcsolja az idézett votják megfelelőhöz (138). RÉDEI ezt az etimológiát nem fogadja el, a két szó hangtani okokból nem tartozhat össze (Bírálat). A 30. példa nem biztos etimológia (KORENCHY: NyK 72 : 158), a 31.-ben pedig a zürj. -*a* ~ votj. -*o* eredete bizonytalan (CompGr. 188). Az V. és VI. csoport visszavezethető a IV-re. A votj. -*o*, mint már említettem, késői fejleményként votj. -*a*-ból keletkezett. A zürj. *omra* szóvégi -*a*-ja a mordvin megfelelő szerint is, csak egy szóvégi mássalhangzó lekopása után került szóvégre. UOTILA a szót iráni jövevénynek véli, és **omra*^x alakból származtatja (Vir. 1930: 181–183; PermKépz. 41; RÉDEI: ALH 17: 249). LAKÓ a szóban az -*a* melléknévképzővel számol (31–32). A LYTKIN által rekonstruált előpermi alakot így vitathatónak tartom, szerintem a szó akkor még mássalhangzóra végződött. Különben a szó nem finnugor, a finn-permi vagy az őpermi korból való lehet. A *šor̥ni* szóban (34.) a szóvégi magánhangzót fonetikai okok, a megelőző mássalhangzó-csoport tartotta meg (LAKÓ 37). Ugyanez történt egy iráni jövevény szóban: zürj. *zar̥ni* 'Gold'; votj. *zar̥ni* ua. (MSzFE 94). Ezeket a szavakat a nyelvérzék a *ni* végű deminutívumok közé sorolhatta (LAKÓ 37).

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a PFU *-*a*-nak votj. -*ø* ~ zürj. -*ø*, ill. votj. -*i* ~ zürj. -*ø* megfelelése van. Egy-két bizonytalan másképp is magyarázható alakban votj. -*o*, zürj. -*a* ill. zürj. -*i* képviselőt találhatók.

A PFU *-*ä* megfelelései a permi nyelvekben

I. -*ø* (hanghiány)

A) mindkét permi nyelvben van megfelelő

1. votj. *ber* 'spät; hinteres, hinter, zurück' | zürj. *ber* 'Hinter-, Rück-; zurück'
2. votj. *išuž* 'Verwandte mütterlicher Seits' | zürj. *išož* 'Mutterbruder'
3. votj. *dur*, *dor* 'Rand, Ufer' | zürj. *dor* ua., vö. CompGr. 402, 410

4. votj. *gír-pun* 'Ellenbogen' (*pun* 'Ende') | zürj. *gíra*: *g-vilasni* 'sich auf die Ellbogen stützen', *gírdža* 'Ellbogen'
5. votj. *in*, *in* 'Himmel, Luft' | zürj. *jen*, 'Gott, Himmel'
6. votj. *kýtš* 'Schlinge, Reifen' | zürj. *kýtš* 'Ohrring, Ring'
7. votj. *lem* 'Leim' | zürj. *lem* ua.,
8. votj. *meń*: *išši-m*. 'Frau des jüngeren Bruders des Mannes' | zürj. *moń* 'Schwiegertochter'
9. votj. *ńuń*, *ńıl* 'vier' | zürj. *ńol* ua.,
10. votj. *pel* 'Ohr' | zürj. *pel* 'Ohr'
11. votj. *sep* 'Galle' | zürj. *sep* ua., vö. CompGr. 398
12. votj. *šin* 'Auge' | zürj. *šin* ua.,
13. votj. *sit* 'Dreck, Kot' | zürj. *sit* ua.,
14. votj. *son-tšorig* 'Rohrkarpfen (Leuciscus idus)' | zürj. *sin* ua.,
15. votj. *tol* 'Winter' | zürj. *tel* ua.,
16. votj. *vıl* 'Oberteil, Oberfläche', *jol-vıl* 'Milchoberst, Milchrahm' | zürj. *vılas* 'auf', *jel-vıl* 'Rahm, Butterwoche'
17. votj. *voć* 'ganz, jede, alle' | zürj. *vatš* 'gänzlich, ganz und gar'
18. votj. *puz* 'tök (embernél és állatnál; tojás)' | zürj. *poz* 'Nest' (MSzFE 205). B) csak a votjákban van megfelelő
19. *jal* = *lijal* 'Baumstamm'
20. *senka*, *senkě*, *senki* (deriv., vö. FUV) 'Zunder, Schwamm'
- C) csak a zürjénben van megfelelő
21. *ež* 'Hautteil des Felles'
22. *jem* 'Nadel'
23. *kis* 'Fell vom Renntier-, Kuh-, Pferdebein vom Knie ab nach unten'
24. *leš* 'Schlinge, Dohne (für Vögel und Hasen)'
25. *mišt*, *miš* 'nach (v. d. Zeit)': *ne-dir-m*. 'nach einiger Zeit, bald'
26. *veń* 'Gürtel, Gurt, Band'
- II. votj. *-i* ~ zürj. *-ø*
27. votj. *išši* 'wenig' | zürj. *iš*: *iš-ai* 'Stiefvater', *i, tšet* 'klein'
- III. votj. *-i* ~ zürj. *-ø*
28. votj. *peļi* 'Daumen' | zürj. *pel*, *pev*, *pej* 'Daumen, Giebel'
29. zürj. *pönöd* (*reped*) 'дымовое отверстие в лесной баньке' | votj *žorj* 'дымовое отверстие в лесной бане' — permi **röp(et)* — előpermi **rāppä*
- IV. votják *-o* ~ zürjén *-a*
30. votj. *uno* 'viel' | zürj. *una* ua.
- V. zürjén *-a*
31. zürj. *яла* 'ягель' — permi **jala* — előpermi **jäkälä*
- Három szóban a szóvégen a CompGr. vagylagosan rekonstruál PFU **-ä-t* vagy **-a-t*, a 35. példánkban pedig **-ä-t* vagy **-e-t*.
32. votj. *kik* 'zwei' | zürj. *kik* ua.
33. votj. *mon* 'ich' | zürj. *me* ua.
34. votj. *ton* 'du' | zürj. *te* ua.
35. votj. *pal* 'Seite; Halb' | zürj. *pel* 'Seite; eines von einem Paar', vö. CompGr. 384. Az MSzFE PU **pälä* alakot következtet ki (196).

Az *-i-re*, *-i-re* végződő votják szavak képzettek is lehetnek, mivel azonban az alapszót nem tudjuk kimutatni, és a rokonnyelvi megfelelők is magánhangzóra végződnek, helyesebb az *-i-t* és *-i-t* tövéghangzónak venni. A 30. etimológiában a szóvégi *-a*-ban ill. *-o*-ban KORENCHY melléknévképzőt lát

(i. m. 158). A 31. példa permi szavait a SKES csak kérdőjellel veszi finnugor eredetűeknek (129).

A PFU *-ä tehát a permi nyelvekben általában lekopott. A votjákban néhány esetben -i(-i)-vel is számolhatunk. Erről a CompGr. nem tesz említést. Egy-két máshogy is magyarázható szóban votj. ill. zürj. -a megfelelés van.

A PFU *-e megfelelői a permi nyelvekben

I. -ø (hanghiány)

A) mind a votjákban mind a zürjénben van megfelelő

1. votj. *dín, diŋ* 'dickes Ende eines Baumstammes' | zürj. *din* 'dickes Ende (des Baumes)'
2. votj. *jä* 'breiter Gurtriemen' | zürj. *ji, jĕ* 'Garbenband, Gürtel, Gurt'
3. votj. *jē, de* 'Eis' | zürj. *jĕ, jĕ* ua.
4. votj. *ki* 'Hand' | zürj. *ki* ua.
5. votj. *kil* 'Zunge, Sprache' | zürj. *kil* ua.
6. votj. *kiz* 'dick' | zürj. *kiz* ua.
7. votj. *ke* 'Mühlstein' | zürj. *ki : iz-ki* 'Mühlstein' (*iz* 'Stein')
8. votj. *mug* 'Geschäft, Sache, Beschäftigung' | zürj. *mog* 'Tat, Geschäft, Sache'
9. votj. *muš* 'Biene' | zürj. *moš* ua.
10. votj. *nĭl* 'Mädchen, Tochter' | zürj. *nĭl* ua.
11. votj. *nĭr* 'Nase, Schnabel' | zürj. *nĭr* 'Nase, Schnauze'
12. votj. *niz* 'Zobel' | zürj. *niz* ua.
13. votj. *nim* 'Name' | zürj. *nim* ua.
14. votj. *odik, odig, ok, og* 'ein, einzig' | zürj. *et; eĭi; eĭik, eĭik* 'ein'
15. votj. *pilem* 'Wolke' | zürj. *piv* ua., *pila* 'wolkig'
16. votj. *si* 'Jahresring an Bäumen' | zürj. *si* 'einzelnes weiches Haar am Menschen und am Tiere'
17. votj. *sul* 'Klafter' | zürj. *sĭl* ua.
18. votj. *šig* 'Dachboden, Zimmer im Oberteile des Hauses' | zürj. *šiger* 'Dachstuhl, Dachfirst'
19. votj. *šir* 'Maus' | zürj. *šĭr* ua.
20. votj. *teĭ* 'Laus' | zürj. *toĭ* ua.
21. votj. *uĭ* 'Nacht' | zürj. *oĭ, voĭ* ua.
22. votj. *vir* 'Blut' | zürj. *vir* ua., vö. CompGr. 399
23. votj. *vu* 'Wasser' | zürj. *va* ua.
24. votj. *viĭ* 'fünf' | zürj. *vit* ua.
25. zürj. *kor* 'Rinde der Laubbäume (ausser d. Birke)' | votj. *kur, kĭr* 'Stück Baumrinde' (MSzFE 443)
26. zürj. *ma* 'Honig' | votj. *mu* 'Met' (MSzFE 443)

B) csak a votjákban van megfelelő

27. *kat-vi* 'Kraft, Macht' (*kat* ua.)
28. *kĭi* 'Schlange'
29. *mĭl* 'Brust des Menschen od. des Tieres'
30. *šin-kil* 'Träne' (*šin* 'Auge')
31. *kĭm* 'Reif' (MSzFE 287)

C) csak a zürjénben van megfelelő

32. *is* 'Gestank, Geruch'
33. *kaš-pomel* 'Wacholder' (*pomel* 'junge Fichte, junger, kleiner Nadelbaum')

II. votják *-i* ~ zürjén *-ø*34. votj. *gižŋi* 'Nagel, Klaue' zürj. *giž* ua.35. votj. *vočŋi* 'wilde Ente' | zürj. *vež* 'Pfeifente (Anas penelope)', vö. CompGr. 39836. zürj. *lŋm* 'Schnee' | votj. *lŋmŋi* ua. (MSzFE 408)37. zürj. *pon* 'Hund' | votj. *punŋi* ua. (MSzFE 200)38. zürj. *боль* [*бо́ль* — < **больŋ*—], *больк* 'пузыр' | votj. *пуды* 'пузыр' (на коже, на воде) — permi **pqlʒ*— — előpermi **pʒle*— vagy **pʒlje*—39. zürj. *чаль* [*чаль*—] 'мизинец' | votj. *чольы*, ua., I *tselŋi* — permi **čel*—, **čal*— — előpermi **čʒle*40. zürj. *чунь* 'палец' | votj. *чиньы* ua. — permi **čʒni* — előpermi **čʒne*41. zürj. *ном* [*номŋ*—] 'комар' | votj. *нымы* 'мошка; комар' — permi **nɔmi* — előpermi **nʒme*III. zürj. *-i*42. zürj. *tsiktsi* 'Möwe (Larus)'

A magánhangzóra végződő egyszótagú szavak az alapnyelvben két-szótagúak voltak, a jelenlegi véghangzó csak az eredeti véghangzó lekopása és a szóbeljeji mássalhangzó kiesése után került szóvégre (2., 3., 4., 7., 16., 23., 26. számú etimológiák). A votj. *gižŋi* (34.) szóvégi *-i*-je tővéghangzó (LAKÓ 6; LYTKIN: UAJ 39: 283; STIPA: FUF 37: 139; RÉDEI: ALH 17: 250). A votj. *vočŋi* az ESZK szerint nem tartozik a FUV által vele egyeztetett zürjén szóhoz. RÉDEI szerint is az egyeztetés elavult, a votj. *č*-nek nem felelhet meg zürj. *ž* (Bírálat). A 42. példa madárnév, hangutánzó eredetű, így a PFU *-e történeti vizsgálatában figyelmen kívül hagyható.

A PFU *-e-nek tehát a zürjénben *-ø*, a votjákban *-ø* (*-i*) képviselte van.

A PFU *-e megfelelői a permi nyelvekben

I. *-ø* (hanghiány)

A) mindkét nyelvben van megfelelő

1. votj. *aŋ* 'Backenbein, Kinnbacken' | zürj. *an* 'Backenknochen, Kinnlade'
2. votj. *ŋm* 'Mund, Öffnung' | zürj. *veŋm*, *vom* ua.
3. votj. *eš* 'Tür' | zürj. *eš* : *eđžes* 'Tür'
4. votj. *juš* 'Schwan' | zürj. *juš* ua.
5. votj. *kŋz* 'Fichte' | zürj. *koz* ua.
6. votj. *kŋž* 'Urin' | zürj. *kudž* ua.
7. votj. *kŋž-pu* 'Birke' | zürj. *kidž* ua.
8. votj. *kuat* 'sechs' | zürj. *kvaŋt*, *kvaŋt* ua.
9. votj. *kwiŋ* 'drei' | zürj. *kujim* ua.
10. votj. *lŋ* 'Knocken, Bein' | zürj. *lŋ* 'Knochen, Gräte'
11. votj. *lid* 'Zahl' | zürj. *lid* ua.
12. votj. *lem* 'Traubenkirsche' | zürj. *lem* ua.
13. votj. *mu* 'Erde' | zürj. *mu* 'Erde, Acker, Feld, Land'
14. votj. *min̄da* 'so viel wie'; *min* : *kyam̄in* 'dreissig' | zürj. *si-m̄in* 'so viel' (*sy* is a demonstrative pronoun, vö. FUV), *kom̄in* 'dreissig'
15. votj. *nił* 'Pfeil' | zürj. *nił* ua.
16. votj. *pi* 'Busen' | zürj. *pi* ua.
17. votj. *sen* 'Sehne' | zürj. *sen* ua.

18. votj. *tj* 'See' | zürj. *tj* ua.
 19. votj. *tjł* 'Feuer' | zürj. *tjł* : *t.-kert* 'Feuerstahl, Feuerzeug' (*kert* 'Stahl')
 20. votj. *va-pum*, *wa-pum* 'Zeit, Lebenszeit' | zürj. *vo*, *u* 'Jahre'
 21. votj. *vej* 'Butter, Schmalz, Fett, Öl' | zürj. *vjē* 'Butter, Öl'
 22. votj. *vjł* 'neu' | zürj. *vjł* ua.

B) csak a votjákban van megfelelő

23. *kej* 'Fett'

C) csak a zürjénben van megfelelő

24. *tsuk* 'Anhöhe, Hügel'
 25. *kjř* 'männlicher Hund', *kjř-pon* ua (*pon* 'Hund')
 26. *šön* 'Schatten (von Verstorbenen)'
 II. votják *-i* ~ zürjén *-ø*
 27. votj. *džaži* 'Wandbrett' | zürj. *džadž* ua
 III. zürjén *-a*
 28. zürj. *kja*, *kja* 'Röte am Himmel'

A zürj. *kja*, *kja* *-a*-ja denominális névszóképző (MSzFE 247).

A PFU **-e* folytatója tehát a permi nyelvekben: votj. *-ø* zürj. *-ø*. Egy szóban a votjákban *-i*-t találunk.

*

COLLINDER a szó végén PFU **-u*-t és **-ü*-t is feltesz: votj. *kuž* 'lang' | zürj. *kuž* ua. (< PFU **kuñcu*), votj. *-pu* 'Baum' zürj. *pu* ua. (< PFU **pu*), zürj. *kel* 'Schwägerin (Frau des Mannesbruders)' | votj. *кали*, *kali* (< **kali*) 'обращение младшей снохи к старшей' (ESzK) (< PFU **kälü*). Az első szó PU alakjának az MSzFE **koñcz* ~ **kočz* (304), előpermi alaknak E. ITKONEN (FUF 31: 286) és az ESzK **kosz* formát következtet ki. Ez az etimológia tehát az **3*-re végződő szavak csoportjába tartozik. A votj., zürj. *pu* PU alakjának általában **puwe*-t rekonstruálnak (MSzFE 171; ESzK) az *u* csak az *-e* lekopása és a *w* eltűnése után került szóvégre. A harmadik etimológiával kapcsolatban COLLINDER az UralVerw-ban vagylagosan **kälwe* és **kälü* alakot rekonstruál, az ESzK pedig előpermi **käle*-t. Ez a szó is tehát inkább a PFU **-e* végűek közé sorolható. A CompGr-ban kikövetkeztetett PU, PFU **-u* és **-ü* tehát a permi véghangzók történetében figyelmen kívül hagyható, ezekkel általában a szakirodalom sem számol.

A PFU **-3* (bizonytalan színű magánhangzó) megfelelőisei a permi nyelvekben

I. *-ø* (hanghiány)

A) mind a votjákban mind a zürjénben van megfelelő

1. votj. *ar* 'Jahr' | zürj. *ar* 'Herbst'
 2. votj. *biž* 'Schwanz' | zürj. *bež* ua.
 3. votj. *cjřs*, *cjřs*, *cjřs* 'sauer, beissend, herb' | zürj. *tsirni* 'einen Sticht bekommen (Fisch, Speck), bitter, herb werden'
 4. votj. *tsēž* 'Wildente' | zürj. *tsēz*, *tsēž* ua.
 5. votj. *gož* : *gož-tolež* 'Sommermonat (Mai – Juni; t. Monat)' | zürj. *gož* 'Sonnenwärme, (Sommer)hitze'

6. votj. *gír* 'riesiger Holzmörser, zum Hanfbrechen' | zürj. *gír* 'Mörser'
7. votj. *gírk* 'Höhlung (im Baume)' | zürj. *gírk* 'Eingeweide, Leibeshöhlung'
8. votj. *ju* : *ju-súr* 'Fluss' | zürj. *ju* 'Fluss'
9. votj. *kél* 'Eingeweidewurm' | zürj. *kol* ua.
10. votj. *kíž* 'zwanzig' | zürj. *kíž* ua.
11. votj. *kumel* 'die abgezogene Rinde des Lindenbastes' | zürj. *komel* 'Schale, Hülse (von Früchten, Gemüse, Kartoffeln)'
12. votj. *lud* 'Feld, Ackerfeld' | zürj. *lud* 'Viehweide, Weideplatz'
13. votj. *lul* 'Atem, Geist, Leben, Seele' | zürj. *lol* ua.
14. votj. *lup* 'Milz' | zürj. *lop* ua.
15. votj. *luž*, *luž* 'Bremse' | zürj. *leđz* 'Bremse'
16. votj. *mugor* 'Körper, Leib' | zürj. *míg* 'Schoss (am Kleid), Leib (am Hemd)', *míge-r* 'Wuchs, Leibesgestalt, Rumpf'
17. votj. *miž* 'ein Krankheitsgeist; Krankheit, die Gott gesandt hat, damit ein Mensch ein Opfer bringe' | zürj. *miž* 'Schuld, Sünde'
18. votj. *nar* 'hairless skin or hide' (FUV) | zürj. *нар* 'мягкая тонкая кожа, замша' (SzsSzlKomi)
19. votj. *ner* 'Rute, Gerte' | zürj. *ner* ua.
20. votj. *nur* 'feucht, nass (z. b. Holz, Korn); Sumpf, Morast' | zürj. *nur* 'Sumpf, Morast'
21. votj. *paš* 'Loch, Öffnung' | zürj. *paš* : *paš munnj* 'sich ausbreiten, sich entfalten' (*munni* 'gehen')
22. votj. *pi-pu* 'Espe' | zürj. *pi-pu* ua.
23. votj. *pil-* 'zerspalten, zerhauen' | zürj. *pel* 'Teil, Anteil'
24. votj. *piń* 'Zahn' | zürj. *piń* ua.
25. votj. *pež* 'Fausthandschuh' | zürj. *ke-piš* ua. (*ki* 'Hand')
26. votj. *piz*, *piž* 'Mehl' | zürj. *piž*, *piž* ua.
27. votj. *puč*, *puš* 'Innere, das Innere' | zürj. *piťš* : *ker-ka-p*. 'das Innere der Stube'
28. votj. *pum*, *puń* 'Ende, Spitze' | zürj. *pon*, *pom* 'Ende, Anfang, Spitze'
29. votj. *šin* 'Kamm' | zürj. *sinni* 'kämmän'
30. votj. *šom* 'Schale (z. b. Eier-, Nuss-sch.), Schuppe (z. b. Fischsch.)' | zürj. *šem* 'Fischschuppen; Geld'
31. votj. *šem* 'Geschmack, Hefe' | zürj. *šom* 'Sauerteig, Säure'
32. votj. *tj* 'Lunge' | zürj. *tj* ua.
33. votj. *utškyl* 'Schritt' | zürj. *voškol* ua.
34. votj. *iž* 'Schaf' | zürj. *iž* ua.
35. votj. *val* 'Pferd' | zürj. *vel* ua.
36. votj. *vim* 'Gehirn, Mark' | zürj. *vem* ua.
37. votj. *val-* 'ausbreiten, unterbreiten (eine Decke)' | zürj. *vol* 'Filz'
38. votj. *vuz* 'Waare, Handel' | zürj. *vuz* 'Auflage, Steuer, Verkauf, Handel'
39. zürj. *džuk*, *žuk* 'Brei, Grütze' | zürj. *rok* ua.
40. votj. *džizol* 'Raum unter der Pritsche' | zürj. *džodž* 'Diele, Fussboden', *džodž-ul* 'Raum, Keller unter dem Fussboden'
41. zürj. *bađ*, *bađ* 'Weide' | votj. *bađ-pu*, *bađ* ua. (MSzFE 174)
42. zürj. *koš* 'Schlägerei' | votj. *keš-* 'reissen, zerreißen; spalten' (MSzFE 377)
43. zürj. *lap* 'flache Seite, Fläche' | votj. *lap* 'niedrig' (MSzFE 387–388)
44. zürj. *piš* 'Hanf' | votj. *piš*, *pěš* ua. (MSzFE 174)
45. zürj. *turi* 'Kranich' | votj. *turi* ua. (MSzFE 132)

B) csak a votjákban van megfelelő

46. *kej* 'Motte'
47. *kiz* 'Krankheit, Krankheitsgeist'
48. *kür* 'Korb aus Lindenbast'
49. *važer*, *važer* 'Hauer, Hauzahn'
50. *ven* 'Nadel'
51. *vir-ser* 'Ader' (*vir* 'Blut')
52. *vur* 'Strafgeld'
53. *ťog* 'Pflock, Nagel (aus Holz)' (MSzFE 114)

C) csak a zürjénben van megfelelő

54. *adz* 'Öffnung, Loch im Eise'
55. *ťek* 'dicht'
56. *gĩťs* 'Karausche (Cyprinus carassius)'
57. *kats* 'Baumrinde'
58. *lõ* (< **lol*) 'lyly, puun mutkan kova puoli' (SKES 317)
59. *mĩk* 'Weissfisch (Cyprinus leuciscus)'
60. *ńĩmál* 'Hase' (GENETZ: JSFOu. 15/1 : 25)
61. *pedž* 'alt'
62. *pĩr* : *et-p.* 'einmal' (*et* 'ein')
63. *reťs* 'Stück, Bissen'
64. *ru* 'Dampf, Nebel'
65. *ťik* 'Querholz (z. B. zwischen den Stuhlbeinen), Querleiste'
66. *ťil* 'Zugnetz, Schleppnetz'
67. *ďzal* 'dem Kienspan ähnliche Latte oder Holzspelse, wird gebraucht u. a. in der Fischreue'
68. *ďzor* 'grau, grauhaarig'
69. *lep* 'Treibholz' (MSzFE 389)

II. votják -i zürj. -ø

70. votj. *gĩžĩ*, *gĩzi* 'Sandkorn' | zürj. *kež* 'steinige od. kiesige Stelle im Fluss od. am. Flussufer'
71. votj. *susĩ-pu* 'Wacholderstrauch' (*pu* 'Baum') zürj. *sus* : *sus-pu* 'sibirische Zeder (Pinus cembra)'
72. votj. *vižĩ* 'Wurzel' | zürj. *vuž* ua.
73. zürj. *ďžĩr*, *ďžĩr*, *ďžĩr* 'Angel, Türangel' | votj. *ďžĩrĩ*, *ďžĩrĩ* 'Angel, bes. Türangel' (MSzFE 119)
74. zürj. *bedь* (*bedьь*-) 'палка, посох, трость' | votj. *боды* 'палка, трость' — permi **bedi* — elópermi **pəntz*
75. zürj. *чĩр* 'мельчайшая частица' | votj. *чыры* 'мелочь' — permi **čĩr* — elópermi **čĩrš*
76. zürj. *чөжс* : *чөжөв* 'молозиво' (*йөв* 'молоко') | votj. *чөжы* 'молозива (вареное)' — permi **čėž*, — elópermi **čėčž*
77. zürj. *джадж* (*джаджс*-) 'полка' | votj. *жажы* 'полка' — permi **žazь* — elópermi **čėčž*
78. zürj. *гум* (*гумĩ*-) 'полюй стебель (дудчатых растений)' | votj. *гумы* 'полюй стебель растения' — permi **gəmtz* — elópermi **kəmtš*
79. zürj. *йөн* 'осот' | votj. *йөны* 'осот' — permi **jəʔnз* — elópermi **jəñš*
80. zürj. *коль* (*кольь*-) 'шишка (на дереве)' | votj. *кули*, *кулы* 'шишка растений' — permi **kəli* vagy ? *kəli* — elópermi **kəplš*
81. zürj. *ком* 'хариус' | ? votj. *кыны* 'язь (рыба)' — permi **kəni* — elópermi **kəňz*

82. zürj. *модь* 'подруга, друг' | votj. *музбы* ua. — *permi *mqž-* — előpermi **mučž-*
83. zürj. *öd* (ödü-) 'жар в печи' | votj. *öды* 'сила' — permi **š°d-* — előpermi **šntš-*
84. zürj. *nöpm* 'котел' | votj. *ныпмы* ua. — permi **pört* — előpermi **pšrttž*
- III. votják *-i* ~ zürj. *-i*
85. votj. *pošký* 'Schwalbe' | zürj. *pištši* ua. (vö. CompGr. 395)
- IV. votják *-i* ~ zürjén *-ø*
86. votj. *molí*, *mulí* 'Beere' | zürj. *mol* 'Perle'
- V. zürjén *-i*
87. zürj. *tokti* 'Taucher, Seetaucher'
- VI. votj. *-a* ~ zürj. *-a*
88. votj. *vera* 'Euter' | zürj. *vera* ua.
- VII. votj. *-o* ~ zürj. *-a*
89. votj. *gurdo*: *g. tšēž* 'eine grosse graue Entenart' | zürj. *gorda* 'Kriekente'
- VIII. votják *-ø* ~ zürj. *-a*
90. votj. *kalym* 'Pfützte, Lache' | zürj. *kēla*, *kola*: *tj-k.* 'kleiner Bucht im See, kleiner Waldsee' (*tj* 'See')
- IX. votják *-o*
91. votj. *núlo* 'Ulme'
- X. zürj. *-a*
92. zürj. *kukša* 'Eichenhäher'
93. zürj. *nia* 'Lärche (*Larix sibirica*)' *nia-pu*, *nia-pu*, *neja-pu* ua.
94. zürj. *tiska*, *tisa* 'Birkenrinde zum Dachdecken'

A 11. etimológia permi tagjait a MSzFE a FUV-val ellentétben nem a magyar *hüvely*, hanem a *hámlék* szóval kapcsolja össze, és PU **kama* alakra vezeti vissza. A zürj.-votj. *-l* névszóképző (258). A zürj., votj. *turi* szóban (45.) az MSzFE szerint a PFU **k* denominális névszóképző lehet meg. A PFU alapalak **tarž-kž* (132). LYTJIN az *-i*-t a tőhöz tartozónak gondolja, és a jelenlegi formát **turik* alakból származtatja (UAJ 39: 284). A votj. *pošký* ~ zürj. *pištši* (85.) hangutánzó jellegű szavak (MSzFE 186). A szóvégi *-i* és *-i* képző (LAKÓ 36; PermKépz. 127) vagy a szóvégi mássalhangzó-torlódás megtartotta véghangzó (STIPA: FUF 37: 139). A zürj. *tokti* (87.) hangutánzó jellegű (ESzK), szóvégi magánhangzója megőrzött véghangzó vagy képző (LAKÓ 36; PermKépz. 127). A 88. példa bizonytalan etimológia, a FUV csak egy vogul megfelelőt közöl, KORENCHY permi kori szónak veszi (i. m. 158). A votj. *gurdo*, zürj. *gorda* (89.) madárnév, szintén lehet képzett szó. Ez a szó tulajdonképpen az előző csoportba tartozik (a votj. *-o* < *-a* változás miatt). A zürj. *kēla*, *kola* (90.) a votj. *kalym* tanúsága szerint képzett szó, permi alapalaknak az ESzK **köl*-t rekonstruál. Az eredeti tő fennmaradt egy zürjén összetételben: *tj-kol* 'мелкий залив, старое русло реки' (ESzK). A zürj. *kukša* (92.) madárnév, szintén lehet képzett szó, de feltehetőleg nem finnugor eredetű, hanem az orosz nyelvjárási *күкша* 'kuusankanärhi' átvétele (SKES 250). A 93. szónak csak obi-ugor megfelelői vannak (vog. *nič*, *nānk* 'larix sibirica', osztj. *nā'nk* ua. vö. Kons. 429; ESzK). A PFU alak **nšjanž* (ESzK) vagy **nānž* (CompGr.), az *-a* tehát csak másodlagosan az *ž* és *η* lekopásával került szóvégre. A zürj. *tisa* és *tiska* (94.) egy máshoz való viszonya úgy magyarázható, hogy mindketten egy **tis* alapszó *-a* ill. *-ka* képzővel ellátott származékai. Az etimológia is bizonytalan, csak egy számojéd megfelelő van.

A fenti *-a*-ra végződő szavak tehát általában képzettek. Több közöttük a madárnév, amelyekben a hangutánzással is számolnunk kell. A PFU *-3-re (nem rekonstruált végmagánhangzóra) visszamenő szavakban tehát a szóvégi magánhangzó rendszerint eltűnt, a votjákban azonban több esetben *-i* alakban megmaradt. Zürj. *-a* ~ votj. *-a(o)* megfelelés található néhány bizonytalan példában.

Az *-a*-ra végződő szavak témám szempontjából való fontossága miatt, az alábbiakban olyan szavakat is megemlítek, amelyeknek a CompGr. nem rekonstruálta az alapnyelvi alakját, vagy amelyek az általam vizsgált szótárakba nem kerültek bele.

1. votj. *šala* 'tetrao bonasia' | zürj. *šela* ua. A FUV finnugor szónak tartja és a következő alakokkal egyeztetni: vog. *šula*, Éosztj. (PÁPAI) *süglej*, D *šutaj* 'tetrao bonasia'. Ezek azonban zürjén jövevények az obi-ugor nyelvekben (SLW 159–160; SLO 88).

2. zürj. *gada* 'Larus (canus)'
E szó mind a FUV-ban mind az ESzK-ben megvan, de az alapnyelvi formát nem tudják rekonstruálni. Hangutánzó szó (FUV 21), képzett is lehet (CompGr. 188; PermKépz. 40).

3. zürj. *gala* 'kleiner Stein', *žola* 'klein'
LYTKIN e szóban az *-a*-t — A. Kövesi Magdára hivatkozva — megőrzött tövéghangzónak tartja (UAJ 39: 284). KÖVESI azonban az *-a*-t kicsinyítő képzőnek veszi, s csak megjegyzi, hogy „a példák jó részében talán nem is képző az *-a*, hanem bizonyos fonetikai helyzetben megmaradt tövéghangzó” (PermKépz. 40). A szó jelentése és a votják megfelelő: U *keľi*, J *köli* 'Kieselstein' (WICHMAN: FUF 15: 3; PermKépz. 40) arra mutat, hogy a zürjén szó elhomályosult deminutív képzővel van ellátva.

4. zürj. (WICHM.) I V S *burnä* 'Brunnen (I), Tschetwerik (V), grosses . . . Gefäss (S)' | votj. (Wichm.) U M J *berño* 'Braukufe (U), Mühltrichter (M J)' (vö. LAKÓ 25) A fenti finn-permi (? finnugor) etimológiának az ESzK nem adja meg az előpermi alakját. Edénynevek esetében a képzett forma nem ritka, így az *-a* képző is lehet (KORENCHY: i. m. 158).

5. votj. (WICHM.) ÉS *peža* 'Meise' (vö. LAKÓ 24)
A szó madárnév, így a hangutánzással, képzéssel itt is számolhatunk. Csak egy mordvin megfelelő van (mdE. *pižas* 'Kohlmeise') (vö. LAKÓ 24).

6. votj. *mol*, *mola* 'Brust, Bruststück (z. B. eines Ochsen), Wamme (z. B. Fuchsw.); Brust am Hemde'

Az MSzFE *mila*, *möl* és *mol* alakokat is közöl, valószínűleg az utóbbiak, az *l*-esek az eredetibbek (418). A CompGr. nem közli az alapnyelvi formát, ez az MSzFE szerint **mal3* vagy **malj3* (a *mell* stb. szókkal való összetartozás esetén **mal3*). Az *-a*-s forma, a többi alakot figyelembe véve nyilvánvalóan képzett.

A permi nyelvek finnugor (finn-permi) eredetű szókincséből a fentiekben 236 etimológiát vizsgáltam meg (nagyobb részüknek egyaránt volt votják és zürjén tagja, míg egy kisebb csoportban csak az egyik permi nyelvből volt megfelelő). Ezek az etimológiák — figyelembe véve a hozzájuk fűzött megjegyzéseket is — az eredeti végmagánhangzó szempontjából összesítve, számszerűleg a következő képet adják. A finnugor (finn-permi) alapnyelvi véghangzók-

nak a permi nyelvekben való megfelelései:

1. votj. - <i>θ</i> ~ zürj. - <i>θ</i>	141 szóban
2. votj. - <i>θ</i> —	17 „
3. — zürj. - <i>θ</i>	32 „
4. votj. - <i>ǵ</i> ~ zürj. - <i>θ</i>	30 „
5. votj. - <i>i</i> ~ zürj. - <i>θ</i>	2 „
6. votj. - <i>ǵ</i> ~ zürj. - <i>i</i>	1 „
7. — zürj. - <i>ǵ</i>	1 „
8. — zürj. - <i>i</i>	2 „
9. votj. - <i>a</i> (- <i>o</i>) ~ zürj. - <i>a</i>	6 „
10. votj. - <i>a</i> (- <i>o</i>) —	2 „
11. — zürj. - <i>a</i>	2 „

A 2. típus az 1., a 3. az 1. (esetenként esetleg a 4.), a 10. és 11. a 9. típus alcsoportjának tekinthető (az etimológia másik permi nyelvi tagja kiveszett). Az 5. csoport tagjai besorolhatók a 4.-be, a 7. és 8. típus pedig egynek vehető. A votj.-zürij. -*ǵ* és -*i* ugyanis a fonetikai, funkcionális helyzet és a nyelvjáráások szerint keveredik (VokPerm. 236–238). Az -*ǵ*-re és -*i*-re végződő szavak közt néhány képzett is lehet. Többségükben azonban bármilyen képző feltevése felesleges, mert az alapszót nem tudjuk kimutatni. A 6–11. típusok, már az oda tartozó etimológiák alacsony számánál fogva is, kivételnek látszanak. A 6. és 7. csoportba csak egy-egy szó tartozik (votj. *poški* ~ zürj. *pištši*, zürj. *tokti*), ezek is hangutánzó madárnevek, amelyekben még a képzés is számba jöhet. A 8. csoport két szava közül az egyik hangutánzó madárnév (zürij. *tšiktši*), a másikban (zürij. *šorši*) a fonetikai helyzet tartotta meg a véghangzót. A 9–11. típusba 10 etimológia tartozik (zürij. *đöpa* ~ votj. *đəpa*, zürj. *lia* ~ votj. *luo*, zürj. *una* ~ votj. *uno*, zürj. *япа*, zürj. *vera* ~ votj. *vera*, zürj. *gorđa* ~ votj. *gurdo*, votj. *ńulo*, zürj. *gađa*, zürj. *burna* ~ votj. *berno*, votj. *peža*). Mint láttuk ezek többsége képzett is lehet, s van közöttük bizonytalan etimológia is. Elképzelhető azonban, hogy egy-két szóban talán az eredeti PFU alsó nyelvállású véghangzó maradt meg. Ezt támogathatná az is, hogy e szavak közt PFU *-*e*-re, *-*ǵ*-re végződőket nem találunk, csak *-*a*, *-*ǵ* és *-*3* végűeket.

A fentiekben tárgyalt 236 finnugor eredetű szó között néhány finn-permi kori is lehet. A finnugor kor általánosan elfogadott vélemény szerint kb. i. e. 2000-ig, a finn-permi korszak kb. i. e. 1500-ig tartott (FgrNNy 59).

2.2. A jövevényszavak végmagánhangzóinak vizsgálata

2.2.1. Az alapnyelvi szókincs után fogjuk vallatóra a permi nyelvek jövevényszavait.

A még a finnugor együttélés korában bekerült kölcsön-szavak, amelyeket az indoirániból vettek át, természetesen ugyanúgy fejlődtek mint a finnugor eredetű szókincs, és ugyanúgy elvesztették szóvégi magánhangzójukat.

Pl.: PFU **mete* > permi **mă* $\begin{cases} \text{zürj. } ma \text{ 'méz'} \\ \text{votj. } mu \text{ 'méz'} \end{cases}$

~ indoeurópai **medhu-*; szanszk. *mādhu*, ? av. *mađu-* (vö. FUV; CompGr.; SKES; MSzFE 443–444; ESzK)

PFU **śorwa* > permi **śur* $\begin{cases} \text{zürj. } śur \text{ 'szarv'} \\ \text{votj. } śur \text{ 'szarv'} \end{cases}$

~ indoiráni **śrva-* (vö. ieur. **k₁-n-go-*), szanszk. *śṛṅga-*, av. *srū*, *srvā* (vö. FUV; CompGr.; SKES 977–978; ESzK).

2.2.2 Nehezebb már a finn-permibe és az őspermibe került indoiráni és iráni jövevényszavak vizsgálata. Ezekről a magyarba került iráni jövevényszavakhoz hasonlóan csak azt tudjuk, hogy az indoirániból vagy valamilyen iráni nyelvből kölcsönözték őket, de az átadó nyelvet pontosan nem ismerjük (LYTKIN: Izv. 386). Az illető zürjén és votják szavakat nem származtatják, csak összevetik bizonyos iráni és ind alakokkal. Ezenkívül a permi nyelvek iráni jövevényszavai nincsenek feldolgozva, a rájuk vonatkozó irodalom jórészt elavult. Ezeket a jövevényszavakat nem tárgyalom részletesen, csupán a véghangzókkal kapcsolatban szeretnék néhány új megállapítást tenni. Az alábbiakban, különösen az egyes etimológiákkal kapcsolatban, nagyban támaszkodom HARMATTA JÁNOS hozzám írt két levelére (hivatkozáskor: HARMATTA).

Az őspermi kor, amin a permi alapnyelv korát értjük, kb. i. e. 1500-tól i. u. 800-ig tartott (FgrNNy 59, 93). Ebben az időben a permiek szinte végig, a VII. századig — a bolgár-törökök megjelenéséig — közvetlenül érintkezhettek indoiráni, iráni népekkel (FgrNNy 92, 212). Azok a jellegzetes hangváltozások, amelyek az iráni nyelvcsoporthoz az indtól végleg elválasztották az i. e. IX., esetleg VIII. század folyamán mehettek végbe. Az óiráni és a középiráni kor közötti átmenet az i. e. III. századra tehető (Большая Советская Энциклопедия. 2. изд. Том 18. Москва 1953, 433; HBO 92; Current Trends in Linguistics VI. köt. 26; HARMATTA). Indoiráni (árja) és óiráni jövevényszavak tehát kb. i. e. 850-ig, óirániak pedig i. e. 850 és 250 között kerülhettek át az őspermibe.

Az eredeti indoeurópai szóvégi magánhangzók az iráni és az ind nyelvekben lekopásnak ill. különböző változásnak voltak kitéve. Mint láttuk a finn-ugor alapnyelv véghangzói a permi nyelvekben szintén eltűntek. Így pusztán a véghangzó szempontjából az őspermi indoiráni és iráni jövevényszavaira vonatkozóan nehéz következtetéseket levonni: az őspermibe átkerülhettek szóvégi magánhangzójukat már lekoptatott alakok is, de ugyanúgy olyanok is, amelyek végvokálissal hangzottak, s ezt csak az őspermiben veszítették el. Az eredmény mindkét esetben ugyanaz: véghangzóhiány. Fontos fogódzópont lehet, hogy mint ezt HARMATTA is írja, az óiráni nyelvekben még megvolt a szóvégi *-a* (az indoeurópai *-o-* tö folytatásaként), a középiráni korban azonban a dél-oroszországi iráni nyelvemlékek tanúsága szerint az ott beszélt nyelvekben az óiráni *-a* eltűnt. A középperzsa *niyag* 'Grossvater' pl. az óperzsa *niyaka-* ra megy vissza (HBO 67). Az óiráni *-a* lekopása nyilvánvalóan feltűnik, ha különböző iranisztikai munkák ó- és középiráni szójegyzékeit összevetjük (vö. pl. HBO 222–224; HARMATTA: Studies in the history and language of the Sarmatians 125–129). Azokban a jövevényszavakban tehát, amelyeknek óiráni (és óind) megfelelői szóvégi *-a*-t mutatnak, és amelyek a középiráni kor előtt kerültek átvételre, a végvokális az őspermiben kophatott le. A permi nyelvek indoiráni, ő-, ó-, közép-, és újiráni kölcsönszórétegeinek őspermi és

iráni hangtörténeti kritériumok alapján való elválasztása még részben a jövő feladata, s kétségtelen, hogy a későbbi kutatásoknak is ez lesz az egyik fő területe. A következőkben az ESzK alapján a permi nyelvek olyan jövevényszavait mutatom be, amelyeket magánhangzóra végződő iráni és ind alakokkal vetnek össze (vagy többek közt ilyenekkel is), s amelyek így támpontot nyújthatnak a permi véghangzók történetének kutatásához. Noha iráni szempontból az ESzK etimológiái (és a finnugrisztikában idézett adatok is) nem eléggé pontosak, azért támaszkodok mégis erre a műre, mert új kiadvány, és a permi nyelveknek — a zürjénben meglevő — indoiráni és iráni jövevényszavai (némi irodalommal) ebben fordulnak elő együttesen. Az ESzK szócikkait rövidítve közlöm, és az illető kölcsönszavakra vonatkozó más irodalmat is felhasználok. Sok szóról megkérdeztem HARMATTA JÁNOS véleményét, akinek levélbeli megjegyzéseit szintén közlöm. Az ESzK rövidített szócikkét és Harmatta megjegyzéseit rendszerint — zárja.

1. *бон* (*бонһ*) 'мочало' | votj. *бун* ua. — permi **bgn* < iráni vö. *aveszta banda*, óind *bandhá* — JACOBSON szerint olyan iráni nyelvjárásból került át, amelyben *nd* > *n* változás ment végbe (Kons. 3). Mivel az irániiban az *-nd-* > *-n-* változás a középiráni korban történt (HARMATTA), e szó is ekkor (vagy később) kerülhetett átvételre. Vö. még *VokPerm.* 76.

2. *бурьисъ* 'грива (конская)', *бурси* < **buris*. (Az utóbbi népetimológias alakulás, vö. *бур* 'хороший', *си* 'волос') K. < iráni, vö. av. *barasa* 'спина лошади' | pehlevi újperzsa *bus* 'грива лошади' | összet *barze*, *bärz* 'затылок' — HARMATTA: óiráni (a továbbiakban: ói) **barsa-*, av. *barasa-*, középiráni (a továbbiakban: ki) **barš* — A pehlevi és az újperzsa terminusok összekapcsolása helytelen, pehlevi írással párthus és középperzsa szövegeket jegyeztek fel. Vö. még: Kons. 2–3; *LYTKIN: VoprJaz.* 1953/5 59.

3. *дар* (*дарһ*) 'разливатальная чашка' | votj. *дурь* ua. — permi **dars* K. < árja, vö. szanszkr. *dārvi-* 'ложка', *parachi du're*, *du'ri* 'большая ложка' — Iráni oldalról kronológiai kritérium nincs (HARMATTA). Az *ArUgr.* szerint iráni jövevényszó (196, 209, 224). Vö. még Kons. 2–3; *VokPerm.* 171.

4. *дас* 'десять' | votj. *дас* ua. — permi **das* < iráni, vö. összet *däs*, av. *dasa* ua. — HARMATTA: ói **dasa-*, ki **das*. Vö. *ArUgr.* 95; *WICHMANN: FUF* 16: A 19; *SyrjChr.*; Kons. 3, 172; *LYTKIN: VoprJaz.* 1953/5 59.

5. *корт* 'железо' | votj. *корт* ua. — permi **kört* || cser. *күртньо* ua. | *mordE кини* (< **kört-ni*) ua. — előpermi **körtz* < iráni **kört-*, vö. összet *kard* 'нож, сабля', kurd *kērd* 'нож', av. *karata* 'нож', óind *kartari-* 'охотничий нож' stb. Hangtörténeti és jelentéstani vonások arra mutatnak, hogy a kölcsönzés régen, esetleg a finn-permi korban történt. — HARMATTA: ói **karta-*, av. *karata-*, ki **kard* — Az átadó nyelvekben a 'vas' → 'vasból készült fegyver' jelentésváltozás később történhetett meg. Az átvett iráni alakban *-ā* véghangzó is feltehető. Vö. Kons. 4; *SyrjChr.*; *FUF*; *LYTKIN: VoprJaz.* 1953/5 59, *VokPerm.* 125.

6. *майӧг* 'кол' | votj. *майыг* ua.; *majeg* (Wichm. – Uot.) — permi **majeg* < iráni, vö. összet *mēḡ*, *mīḡ* 'кол, палка', újperzsa *mēḡ* 'гвоздь, кол', óind *mayūkha* ua. — HARMATTA: ói **mayḡa-*, ki **mēḡ* — Óiráni átvétel, mert a permi alakok az óiráni diftongusos formára utalnak. A középirániiban az *ai* és *au* diftongusok *ē*-vé, ill. *ō*-vá monoftongizálódtak (HBO 61).

7. *меж* 'баран' || cser. *меж* nyelvj. *mež*, *miž* 'шерсть (овцы, козы)' K. < iráni, vö. új- és középperzsa *mēš*, av. *maēša-*, *maēši-*, szanszkr. *mēša-* 'овца'

— HARMATTA: ói **maiša-/maiši-*, av. *maēša-/maēši-*, ki **mēš*. Nyilván kö-zépiráni átvétel, mert egyébként a diftongusnak valami nyoma maradt volna (HARMATTA). — Vö. SyryChr.; FUV; LYTKIN: Izv. 388, VoprJaz. 1953/5 59.

8. *mort* 'человек' votj. *мурт* 'человек, посторонний, чужой' — permi **mort* || mordM *мурде* (*mürde*) mordE *мурьдэ* 'человек, супруг, мужчина, муж'. A permi és a mordvin alakok az iránból kölcsönzött **mertä* alakra me-hetnek vissza (E. ITKONEN FUF 31: 179), vö. újperzsa *mard(märd)* 'муж-чина' középperzsa *mart*, av. *marata*, óind *marta-* 'человек'. — HARMATTA: ói **mrta-* av. *mārata-*, ki **mord*. A **mrta-* alak korábbi ősiráni vagy indoiráni is lehet. — Óiráni vagy még korábbi átvétel, mert a mordvin tanúsága sze-reint az iránból még megvolt a szóvégi magánhangzó. Vö. ArUgr. 190, 192; SyryChr.; FUV; E. ITKONEN: FUF 31: 179; LYTKIN: VoprJaz. 1953/5 58, Vok-Perm. 88.

9. *mōc* (*mōck-*) 'корова' | votj. *мес* 'самка', *mes* 'теленоч, молодая коро-ва' Munk.) — permi **mesk* < iráni, vö. munji *māškāy* — 'теленоч, телка до двух лет' — HARMATTA szerint ez az etimológia rossz, a munji *māškāy* óiráni **hamhuskaka-* ra megy vissza. — LYTKIN az átvett iráni alakot **meska-* nek rekonstruálja (Izv. 388), de — ha az etimológia helyes is lenne — kérdé-ses, vajon az illető iráni alak magánhangzóra végződött-e. A szót a SyryChr. nem tartja átvételnek. Vö. még: LYTKIN: VoprJaz. 1953/5 59, VokPerm. 156.

10. *opc* nyelvj. 'плеть, кнут' | votj. *урыс* 'плетка, нагайка, бич' — permi **qrs* < iráni, vö. szanszkr. *āstra-*, av. *aštra-* 'кнут, бич' Az őspermiben a szó-ban metatézis történt: (**-str-*) > **-sr-* > *rs*. — MUNKÁCSI az árából szár-maztatja (ÁKE 494), UOTILA szerint iráni jövevény is lehet (Kons. 351).

11. *ozyр* 'богатый, богач' | votj. *узыр* ua. — permi **qzir* Az őspermi-ben vagy még korábbi korban kölcsönözték, (vö. md. *azor*, *azoro* 'господин', vog. *ōtar*, *ātar* 'князь') < indoiráni nyelvekből, vö. av. *ahurō* 'господин', óind *āsuras* ua. Nem világos, vajon az egyes nyelvekbe külön-külön került-e be, vagy pedig az indoiránból való finnugor kori kölcsönzés. — A SyryChr. indo-iráni átvételnek tartja, JACOBSON pedig ősiráninak, és **osura** alakból szár-maztatja (ArUgr. 38, 183, 223). Az indoiráni *s*-ből — kivéve *n* előtt és zárhan-gok előtt és után — az iránból *h* lett (HBO 3). A finnugor nyelvekbe még az *s*-es alakok kerültek át. Vö. még: FUV; LYTKIN: VoprJaz. 1953/5 58, VokPerm. 56—57.

12. *ōgyр* 'горящий уголь' | votj. *эгыр* 'уголь' *ōgyр* ua. (Wied.) — permi **egir* < ? árja, vö. óind *angāra-* 'уголь' — HARMATTA: ói **angāra-* — Indo-iráni, ő- vagy óiráni átvétel lehet. Vö. ArUgr. 209; SyryChr.; LYTKIN: Vopr-Jaz. 1953/5 59, VokPerm. 156.

13. *ōkcy* (folkl.) 'князь' | votj. *эксэй* 'царь', nyelvj. *ōksej* ua. (Wied.) — permi **eksš* < iráni, vö. összet *aχsin* 'королева, госпожа', *aχšīn* 'госпожа', av. *χšaya-* ua. Az iráni eredeti **āksāu-*nak hangozhatott. — HARMATTA: ói **χšaya-*, szkíta *χšaya-*, ki **χsē* — A votják szó *j*-je az óiráni diftongusos alak-ból is származhatna, de a *j* nélküli (? *i* kicsinyítő képzős) zürjén megfelelő inkább arra enged következtetni, hogy a votják szó *ei* kicsinyítő képzővel van ellátva (vö. Kons. 271). A szókezdő magánhangzó az összet magánhangzó-elő-tétet tükrözheti (ArUgr. 228). Az iráni forma kikövetkeztetésénél az ESzK a VokPerm-ra hivatkozik, ez pedig Lytkin egy cikkére. Ebben azonban LYTKIN **ākcs-* (**ā'kcs*) vagy **āχcs-* (**ā'χcs-*) alakot rekonstruál (Izv. 390). Valószínűleg újiráni átvétel. Vö. még: Kons. 293, LYTKIN: VoprJaz. 1953/5 59, VokPerm. 156.

14. *ōш* (*ōшк-*) 'бык, бычок', Р *ōшка* ua., Ја. *ōška* ua. | votj. *ош* 'бык' —

permi **ošk* < korai őpermi **uška* || cser. *ушкыж* 'бык' (az *-ыж* képző) – előpermi **uška* vagy **šškā* < ? iráni, vö. av. *uṣšā*, óind *ukšā* 'бык'. A volgai és permi szavakban metatézis történt: **kš* > *šk*. – HARMATTA: ói **uṣšā*; A középirániban már nem ismeretes a szó. – Az *ошка*, *oska* alakban a *-ka* kicsinyítő képző (Kons. 324). A FUV ide kapcsolja a vog. *uskā* 'ox' szót is, ez azonban átvétel a zürjénből (SLW 96–97). Vö. még: SyrjChr.; VokPerm. 126.

15. *надвез* 'скрепление, пересечение' | votj. *надвож* 'перекресток (улиц), лестничная площадка' – permi **pad-vež*. Összetett szó, *pad-* eleme a *pad* 'дорога' szóra megy vissza. || osztj. *pənt* 'тракт' – előpermi **panta* < iráni, vö. újperzsa *pand*, szanszkr. *panthā-*, av. *pantay-*, összet *fāndag* 'путь, дорога' – A permi szavakban denazalizáció történt. Óiráni vagy még régebbi átvétel lehet. Vö. ArUgr. 14; WICHMANN: FUF 14: 97; FUV; VokPerm. 165; KÖVESI: Vir. 1963: 250.

16. *пода* nyelvj. 'скот' | votj. *пудо* 'скот, скотина' J MU *pudo* ua – permi **pōda* < iráni, vö. pamíri-iráni *podā*, tadzs. *poda* 'стадо' – HARMATTA: ói **pāta*, ki **pād*; A tadzsik szó óiráni < **pātaka* – A tadzs. *poda* -a-ja tehát csak másodlagosan került szóvégre. LAKÓ és az ő nyomán KÖVESI a *pad* 'Fuss' szó -a képzős alakjának tartja, a permi szavakat, amelyek 'lábас jószág' → 'barom' jelentésfejlődéssel jutottak mai jelentésükhöz (LAKÓ 31; Perm-Képz. 41). Vö. még: LUTKIN: Izv. 387–388, VokPerm. 59; FUV.

17. *пупт* 'нож' | votj. *пупт* ua. – permi **purt* < iráni, vö. óperzsa **paraṭu*. – A VokPerm. -ban a kikövetkeztetett óperzsa alak **paraṭu-* (209). Vö. még RAASONEN: FUF 2: 186.

18. *рѳм* 'цвет, окраска, оттенок', Ja. *рѳма* 'румяный' | votj. *ѳомѳыны* 'зарумянятся, подрумяниться, пригореть' – permi **rōm* < **roṇ* < iráni, vö. *parachi rōṇg*, újperzsa *rang*, szanszkr. *raṅga-* 'цвет' – Vö. Kons. 234, Perm-Vok. 126.

19. *шаѳт* 'рубль' < árja, vö. av. *šaita-*, *saēta-* 'деньги.' – A zürjénben számos nyelvjárásban *šat* alak is van (Kons. 120). HARMATTA: av. *šāēta-* 'Geld, Vermögen' < óir **ṣšaita-*, ki **sēd* < **sēti* – A szókezdetet a középirániból tudjuk jól magyarázni, mert az óiráni *ṣš-* a déloroszországi iráni nyelvemlékek tanúsága szerint is *š-*-sé is fejlődhetett (HARMATTA: Studies in the History and Language of the Sarmatians 95). A szóbelseji diftongus viszont óiráni formára utal. Abban az esetben esetleg magyarázható az óirániból, ha feltesszük, hogy az őpermiben a szókezdő mássalhangzótörlődést úgy oldották fel, hogy az első mássalhangzót elhagyták. Az eredeti forma azonban *šat* lehet, és így középiráni átvétel. A zürjénben ugyanis egyszótagú szavakban volt *it* < *t* változás (Kons. 121). Vö. még: VokPerm. 170.

20. *cod* (*codū-*) 'мост' Ud. *coūd*, FV *coūm* – permi **sōd* mdM *ceōb* 'мост, пол' | mdE *cēōb* 'мост' – előpermi (volgai – permi) **sōd-* < ? indoiráni, vö. szanszkr. *sētu-* 'мост', av. *haētu-* ua. – Indoiráni, vagy ősíráni kölcsönszó, későbbi iráni megfelelőiben az *s-* *h*-vá változott (vö. *ozyr*, HBO 3). Vö.: ArUgr. 182; Kons. 379; FUV; VokPerm. 63.

21. *суп* 'пиво' | votj. *суп* ua. – permi **sur* < iráni, vö. óind *sūrā-* 'пиво, хмельной напиток', av. *hurā-* 'алкогольный напиток': – Csak indoiráni kölcsönszó lehet, mert a proto-irániira jellemző *s* > *h* változás már az átvétel után ment végbe (vö. HBO 3; HARMATTA: i. m. 72.). Vö. ArUgr. 182; SyrjChr.; LUTKIN: VoprJaz. 1953/5 59, VokPerm. 210.

22. *сюрс* 'тысяча' | votj. *сюрс* ua. – permi **surs* < árja, vö. óind *sahāsra*, av. *hazañra-*, középperzsa *hazār* '100'. Az ősárja forma **šhasra-* – A

vog. *É sātēr*, zürj. V *Ud šurs*; votj. K *šurēs* 'ezer' egy ősendoiráni **šhasra*-ua. átvételeként magyarázható (TESz 819). Vö. még: SETÄLÄ: FUF 2: 265; ArUgr. 105; Kons. 350; SyrjChr.; FUV; VokPerm. 211

23. *масма* 'ремень, ремешок' < iráni, vö. tadzsik *масма* 'ремень' — permi **tasma*. — A tadzsik szó az irániból nem magyarázható, valószínűleg orosz jövevényszó, vö. orosz *мечма* (HARMATTA). WICHMANN két kérdőjellel (??) csuvas eredetűnek veszi, bár a csuvasban nem tudja kimutatni, csak különböző török és tatár nyelvekben. Iráni eredetre is gondol (TLPS 105–106). KALIMA kérdőjellel az orosz jövevényszavak közt tárgyalja (RLS 145), de LYTKIN szerint az észak-orosz *мѣлма*-ból a zürjén szó első három hangja nem származtatható (Izv. 389). Vö. még: VokPerm. 166.

24. *масми* 'столовая чашка, миска' | votj. *мысьмы* 'чашка, миска' — permi **tāsti* < iráni, vö. óperzsa *tašti* 'чашка', av. *tašmem* ua. — HARMATTA: av. *tašta*- 'Tasse, Schale', ói **tašta*-; av. *tašmem* szó nincs. — LYTKIN az óperzsa adatot (*maumu*) egy i. e. II. századból való kéziratból vette (vö. uő.: Izv. 386). Ez az idő azonban már a középperzsa korszakba tartozik (vö. HBO 92). HARMATTA szerint ha a permi oldalról **tāsti* alakból kell kiindulni, akkor ez az egyetlen elvesztai adat alapján ítélve csak a középiráni kor elejéről származó iráni alaknak lehet az átvétele, amikor az óiráni **taštah*-ból (Nom.) már **tašti* fejlődött, de a szóvégi magánhangzó még nem tűnt el. Óiráni **tasti*-feltevése nem lehetetlen, de semmi támpontunk sincs arra, hogy az avesztai *tašta*- által képviselt óiráni alak mellett még egy **tasti*- alakkal is számoljunk. Harmatta véleményét igazolja a LYTKIN által fellelt, a középiráni kor elejéről való szó. Vö. még: LYTKIN: VoprJaz. 1953/5 59, VokPerm. 171.

25. *ури* 'мир, покой, согласие' | votj. *урьськыны* 'примириться' — permi **uri*-; vog. *urak*, *urəy* 'покой' < iráni, vö. tadzsik *ором*, *орому* 'покой', afg. *арам* 'покой', спокойствие тишина', av. *urvada* 'дружба' — WIEDEMANN Syrjänisch — Deutsches Wörterbuch-jában votj. *uri* 'Friede, Ruhe' szó is van. LYTKIN egy feltett iráni **yps*-forma átvételére gondol (Izv. 390). Az előbb idézett cikkben és a VokPerm (212)-ban az avesztai szó alakja *urvatha*. HARMATTA: ói **vraða*-. Az ESzK etimológiája nem jó, talán inkább az av. *urvata*-/*urvati*- 'fides, Treue' szó jöhetne számításba, de így is komoly hangtörténeti nehézségek vannak.

26. *вөрк* 'почка, почки' || cser. *вєрге*, *вєргы* ua. — előpermi **wörkz* < indoiráni, vö. szanszkr. *vrkka*-, av. *vərədk* 'почки' — Vö. ArUgr. 220; WICHMANN: FUF 14: 116–117; PermVok. 130.

27. *вурун* 'шерсть (овечья)' < iráni, vö. av. *vūrnā* 'шерсть животных', óind *ūrnā* 'шерсть' — Vö. ArUgr. 210–211; SyrjChr.; Kons. 353; LYTKIN: VoprJaz. 1953/5 59; VokPerm. 216; Izv. 388–389.

28. *вурд* 'выдра' | votj. *вудор* ua. — permi **vurd*- < iráni, vö. összet *урд* (*urd*, *urdā*) 'выдра', av. *udra*- ua., szanszkr. *udrā*-s ua. — Vö. ArUgr. 119, MUNKÁCSI, ÁKE 463, MUNKÁCSI: Keleti Szemle 5: 326.

29. *зарни* 'золото' | votj. *зарни* ua. — permi **zarhi* < iráni, vö. av. *zaranya*- 'золото'. Szintén az irániból való a cser. *шөрпнѣ*, mord. *сырне*, magy. *arany* ua. stb. — A finn-volgai s talán a permi szavak is egy iráni **serhā* alakból származnak (E. ITKONEN: FUF 31: 179). — Vö. MSzFE 94 (irodalommal).

30. *зон* (ЗОНМ-) 'перень, хлопца' — permi **zōn* < iráni, vö. összet *zānāg*, 'дети', av. *zan*- 'рождать', óind *jan*- ua., *jana*- 'человек, создание' — HARMATTA: ói **zāna*-, ki **zān* — Vö. SyrjChr.; Kons. 38, 413; Lytkin: VoprJaz. 1953/5 59, VokPerm. 82.

Ha a fenti indoiráni és iráni jövevénytiszavakat a véghangzók szempontjából megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy ezek a finnugor eredetű szavakhoz hasonló képet nyújtanak. E kölcsönszavakban is az átadó nyelv szóvégi magánhangzója általában lekopott. A tárgyalt etimológiák közt ugyanis kétségtelenül számos olyan indoiráni, ősr- és óiráni jövevénytiszó van, amelyet szóvégi magánhangzóval — többnyire *-a*-val (és a finnugor adatok alapján feltehetőleg *-ä*-vel) — vettek át. Ilyenek lehetnek pl. az 5., 6., 8., 11., 12., 14., 15., 20., 21., 22., 26. számúak, illetve ezek közül több. Három szóban a votjákban (3., 24., 29.) és a zürjénben (13., 24., 29.) szóvégi *-i*-t találunk. A votják *-i* megmaradására a finnugor eredetű szavak közt is számos példa van. A zürjén *mac̕mi*-ban, *ök̕ci*-ben, *zaphu*-ban — ugyanúgy mint egy-két finnugor eredetű szóban is — a véghangzó vagy a mássalhangzótorlódás miatt megmaradt szóvégi magánhangzó, vagy képző. Két bizonytalan etimológiájú *-a*-ra végződő szavunk (16., 23.) — ha származtatásuk egyáltalán helyes — csak az ősspermi legkésőbbi szakaszában bekerült újíráni átvétel lehet. Természetesen az iráni jövevénytiszavaknak egy jó része már az átadó iráni nyelvekben is mássalhangzóra végződött, s rendszerint ugyanígy került át az ősspermibe is. Ezek közé főleg a középíráni és újíráni kölcsönszavak tartoznak.

A permi nyelvek indoiráni és iráni jövevénytiszabaival kapcsolatban nem törekedtem az eddigi irodalom kritikai felülvizsgálására, bár tisztában vagyok azzal, hogy erre nagy szükség lenne. Céлом csupán az volt, hogy bebizonyítsam: az indoirániból és az irániból (az ősr- és óirániból) számos magánhangzóra (*-a*-ra és valószínűleg *-ä*-re) végződő alak ment át az ősspermibe, s ezek később ott véghangzójukat elvesztették. Több, a permi nyelvekben mássalhangzóra végződő indoiráni, iráni kölcsönszóban az ESzK is magánhangzóra végződő előpermi ill. korai permi alapalakot következtet ki (3., 5., 8., 14., 15., 20., 22., 29.).³

2.2.3. A permi nyelvek csuvas jövevénytiszavairól mindeddig csak WICHMANN írt átfogó tanulmányt, a TLPS-t. Mint RÉDEI KÁROLY és RÓNA-TAS ANDRÁS A permi nyelvek ősspermi kori bolgár-török jövevénytiszavai c. most megjelent cikkéből⁴ (NyK 74: 281–298) is kiderül, a TLPS ma már több helyütt elavult. Ennek ellenére — mivel a szerzők csak az ősspermibe került jövevénytiszavakat tárgyalják, s mivel a csuvas hangtörténet kérdéseiben nem érzem magam illetékesnek, a cikk teljes és végleges szövegét pedig csak kéziratomban lezárásakor ismertem meg — a permi nyelvekbe került korai csuvas (jobbán mondva a mai csuvas elődjének tekinthető volgai bolgár, vö. TLPS

³ Itt utalok KORENCHY ÉVÁNAK 1972 végén Bp-en megjelent *Iranische Lehnwörter in den oburgischen Sprachen* c. könyvére, amelyet már nem tudtam figyelembe venni. KORENCHY az általam tárgyalt iráni jövevénytiszavak közül a következőket érinti: zürj. *kert* | votj. *kort*, ezeket egy avesza típusú *karata* alakból származtatja (58–59), zürj. *oz̕r* | votj. *uz̕r* < ósírani **asura*- (55–56), zürj. *pad* : *pad-vež*, ezt óiráni átvételnek tartja (62) és zürj. *šurs* | votj. *šurs* < ósírani **žhasra* (71). A zürj. *zaŕni* 'Gold' | votj. *zaŕni* ua. szavakat szerinte is az irániból vették át (77). KORENCHY — hivatkozva HARMATTA közlésére — azt írja, hogy mivel az ieur. *s* > iráni *h* változás az ósírániban ment végbe, az *s*-t tartalmazó szavak nem feltétlenül árja származásúak, hanem ósírániaiak is lehetnek (42). Az iráni nyelvtörténet korszakainak táblázatos összefoglalását l. ui. 40.

⁴ A Bírálóban RÉDEI KÁROLY volt szíves felhívni a figyelmemet erre az akkor még kéziratoss cikkekre, amelynek az engem érdeklő részeit rendelkezésemre is bocsátotta. Ezért külön is köszönetet mondok.

140, 145; ill. közép-bolgár, vö. RÉDEI—RÓNA-TAS: i. m.) jövevényyszavakat a TLPS alapján is tárgyalom.

Csuvas jövevényyszavak az i. u. VII. századtól kezdve a késői őspermibe, a permi egység megszünte (VIII–IX. század) után pedig főleg a votjákba kerültek be (FgrNNy 92, 112). A TLPS alapján a csuvas és permi nyelvek véghangzó-megfelelései, röviden bemutatva, a következők (vö. főleg a szójegyzék és a 25–35. lap, a zárójelben levő szám az előfordulás lapszáma):

csuvas -a = votják -o, -a; zürjén -a (-e)

Pl.: votj. *šurlo*, zürj. *tšarla* 'Sichel' = csuv. *šurla*, *šorla* (27)

votj. *šabala*, zürj. *šabala* 'Brettchen am Pflug' = csuv. *šabala* (26)

votj. *kužo*, 'Wirt' zürj. *kuže* (<*kužo) 'Waldonkel' = csuv. *χuža*, *χoža* (27)

votj. *ulmo*, zürj. *ulmō* (<*ulmo) 'Apfel' = csuv. *ulma*, *olma* (27)

votj. *ukšo* 'Geld' = csuv. *ukša*, *oksa* (27)

votj. *objda* 'Waldteufel' = csuv. *obžda*, *ubžde* (10)

A votj. -o a már említett votj. -a > -o változás eredménye. Az összes jövevényyszó között a zürjénben -e-re végződők száma mindössze kettő. Ezeket az ESzK nem tárgyalja. Az -e WICHMANN szerint a zürjén külön életében -o-ból keletkezett (27), LAKÓ viszont a zürjénben is korábbi -a-t tesz fel (27). Eredeti szóvégi -a-ra mutat a csuvas és a votják megfelelő is. A zürj. *kuže* (> *kuže*) -e/-e eleme PxlSg-ből keletkezett vocativusrag, amelyet egy *kuža alakból elvonással keletkezett *kuž* formához tettek hozzá (RÉDEI—RÓNA-TAS: i. m. 286).

csuvas -e (ä) = votj. -ε, -a (-o); zürj. -a

Pl.: votj. *kulto*, zürj. *kolta* 'Garbe' = csuv. *kālbe* (31)

votj. *arña* 'Woche' = csuv. *erñe*, *erñä*, *ärñä*, *arñä* (31)

votj. *sáška* 'Blume' = csuv. *šeske*, *seskä* (31)

votj. *veme* 'freiwillige Hilfsarbeit' = csuv. *vimä*, *mime* (31)

Az első két szóban a csuvasban e, ä/a váltakozással számolhatunk (31), a votj. *kulto* és zürj. *kolta* szavakat pl. WICHMANN *kulda, *kolda csuvas alakra vezeti vissza (34).

csuvas -ž, -i = votj. -ž, -i, -i; zürj. -ø

Pl.: votj. *kudž*, zürj. *kud* 'Korb von Rinde' = csuv. *kundž* (28)

votj. *gubi* (<*gubž), zürj. *gob* 'Pilz' = csuv. *komba*, *kumba*, *-kymby*

votj. *akž*, *aka* 'ältere Schwester' = csuv. *acž*, *akka* (9)

votj. *busi* 'Feld' = csuv. *puzž* (15)

A votj. *gubi*, zürj. *gob* szavakban a permi szavak -i végű csuvas alakra mehetnek vissza (58).

csuvas -i = votj. -i

Pl.: votj. *abi* 'Grossmutter' = csuv. *abi* (10)

votj. *kuñtši* 'Stiefelschaft' = csuv. *konči*

csuvas -ü = votj. -i (-i)

Pl.: votj. *kirsji*, *kirsji* 'Schwager' = csuv. *kärü*, *kürü* (34)

votj. *tšufšji* 'eine Art Hautkrankheit' = csuv. *tšü, tšü* (32)

Zürjén átvételre sem ebben sem az előző megfelelés-csoportban nem találtam példát.

csuvas -ə = votj. -i, -i; zürj. -ø

Pl.: votj. *tsipi*, zürj. *tsip* 'Küchlein' = csuv. *tsabə* (33)

votj. *terki* 'Schüssel' = csuv. *tirəə* (33)

votj. *jwši* 'Herzensbitterkeit' = csuv. *jüžə* (32)

csuvas -ō = votj. -i, e zürj. -i, -i

votj. *šeri*, *šire*, zürj. *šuri*, *šuri* 'Spullrolle' = csuv. *šörö*, *šərə*, *šürü*, *šur*, *šyrry* (34, 35)

Az utóbbi megfelelésre csak ez az egyetlen példa van. A csuvas és a permi nyelvek véghangzó-megfelelései nem jelentenek feltétlen közvetlen származási kapcsolatot. A nyelvjárási különbségek miatt, s mivel a kölcsönzött korai csuvas alakokat pontosan nem ismerjük, néha nehéz megmondani milyen szóvégi magánhangzóra végződő alak került be a permi nyelvekbe. A zürjében és a votjákban egyaránt meglevő csuvas jövevényszavakat általában még az őpermi korban kölcsönözték (TLPS 139).

Említett cikkében RÉDEI és RÓNA-TAS megállapítja, hogy a permi nyelvek bolgár-török (közép-bolgár = KB) jövevényszavairól szóló irodalom felülvizsgálatra szorul. Nem történt meg ugyanis azoknak az őpermi (= PP) szavaknak az elválasztása a későbbi jövevényektől, melyek biztosan még a közpermi kor idején kerültek át a KB-ból. „S az eddig vizsgált anyagban igen sok olyan szó szerepelt, melyek nem tartoznak a csuvas nyelv török eredetű szavai közé, vagy amelyekben kiindulópontul olyan mai csuvas alakokat vettek fel, melyek magában a mai csuvasban jövevényszavak — esetleg más török nyelvekből” (i. m. 281). Őpermi jövevényszavaknak csak azokat tartják, 1. amelyek, előfordulnak az északi zürjén anyagban, 2. ahol az átadó KB alapalak a török hangtörténet segítségével rekonstruálható, és nincs ellentétben a permi hangtörténet eredményeivel. Így náluk a következő őpermi KB jövevényszavakat találjuk (vö. i. m. 283 kk., irodalommal).

1. zürj. *čarla* 'Sichel' | votj. *surlo* ua. — PP *čarla ~ *šarla KB ← *čarla ~ *šarla > csuv. *šurla* 'sarló'
2. zürj. *gob* 'Pilz' | votj. *gubi* 'Schwamm, Pilz' — PP *gombi ← KB *gũmbä ← szl. *goba > csuv. *kämpa*, *kõmpa*, *kämpo* 'gomba'
3. zürj. *karta* 'Pferde und Kuhstall im Erdgeschoß des Gebäudes' — PP *karta ← KB *kärtä > csuv. *karta* 'sövény, kert, udvar'
4. zürj. *keč* 'Hase' | votj. *keč*, *keč* 'Ziege' — PP *keč ← KB *käči
A csuv. *kača*, *kačaka*, *kačak* 'kecske, kampósbot' jövevényszó.
5. zürj. *kolta* 'Garbe' | votj. *kułto* ua. — PP *kolta < KB *kũltä < csuv. *kõlte*, *kõlte* 'kéve'
6. zürj. *kud* 'Korb von Rinde' | votj. *kudi* ua. — PP *kundi ← KB *χundi ~ PT *gomdi. A *kombä*, *kunta* stb. 'kéregkosár' alakok a csuvasban jövevényszavak.
7. votj. *kudiri*, *ižzi k.* 'Gebräme, Rand, Besatz (an Mützen)' ← KB *χundir-i (< *qumdur) > csuv. *χöntör*, *χäntär* 'hód, hódprém, hódprémszegély' A votj. *kudiri* i-je a KB birtokos személyjellel azonos.
8. zürj. *kuže*, *kuže* 'Waldgeist' | votj. *kužo* 'Wirt, Hausherr' — PP *kuža* ← KB *χuža* ~ *χuža* (← perzsa *χwaja* > csuv. *χuša* 'gazda, úr')

9. zürj. *šuri*, P *šuri*: 'Weberspule, Spulrolle' | votj. *šerj*, *šire* ua. — PP **šuri* (zürj.), **špři* (votj.) ← KB **sūrũ* ~ **süre* > csuv. *šērě*, *sōrō* 'cséve, orsó'

A bemutatott példákban is látható, hogy a KB jövevényszavak alsó nyelvállású véghangzói (*-a, *-ä) a permi nyelvekben megmaradtak. Az -a a votjákban, első szótagi o vagy u után, -o-ra változott. Őspermi kori biztosan -ä-re végződő KB kölcsönszó Wichmannnál nincs, Rédei és Róna-Tas azonban három ilyennel is számol. Ezekben a szóvégen hanghelyettesítést tesznek fel (l. még később). Egy őspermi KB jövevényszóban, amely a zürjénben és a votjákban egyaránt véghangzóhiányt mutat LAKÓ -ä-vel átvett őcsuvas alakot rekonstruál: votj. *ketš* 'Ziege, Hase' | zürj. *ketš* 'Hase' < őcsuvas **käčä* (vö. LAKÓ 55; TLPS 26, 73). Ez a rekonstrukció azonban a TLPS alapján is bizonytalanak tartható, mert a csuvas alakok közt véghangzójukat vesztettek is vannak (TLPS 73; ESzK). A permibe tehát véghangzótlán alak is bekerülhetett. Vagy az -ä (> a) esetleg morfológiai okokból is elmaradhatott, képzőnek érezték és elhagyták. Láttuk, hogy RÉDEI és RÓNA-TAS az őspermibe került KB alakot **käči*-nek rekonstruálja. Általános nyelvészeti szempontból is helyesebb, ha az -ä változásait — egy erősen vitatott etimológia kedvéért — nem szakítjuk el a másik nyílt magánhangzó, az -a változásaitól, s a KB hatás elején már nem számolunk az -ä lekopásával. A votjákba került későbbi csuvas jövevényszavakban a csuvas -ä-nek votják -a is megfelelhet.

A KB felső nyelvállású véghangzók a votjákban általában megmaradtak, a zürjénben pedig lekoptak. A TLPS az őspermibe került három -i végű KB kölcsönszóról tud (a véghangzómegfelelés mindháromban PP -i: votj. -i(i), zürj. -ø). Ezek közül a votj. *tšipi* 'Küchlein' | zürj. *tšip* ua. szópárt RÉDEI és RÓNA-TAS nem tartja ősperminek, a votj. *gubi* 'Pilz' | zürj. *gob* ua. szavakat pedig nem **kundi*, hanem egy KB **gumbä* formára vezeti vissza. A votj. *ketš* 'Ziege' | zürj. *ketš* 'Hase' előzményének viszont WICHMANNtól eltérve **käči* alakot vesznek fel. Ugyancsak WICHMANNnal szemben a votj. *kudiri* véghangzóját nem analógiás kiegészítéssel (vö. TLPS 34), hanem az átadó KB alakból származtatják. RÉDEI és RÓNA-TAS szerint a PP -i az őspermi KB jövevényszavakban a zürjénben lekopott, a votjákban négy esetben megmaradt, egyben (*ketš*) pedig lekopott. Egy átvételben, a zürj. *šuri* 'Spulrolle' szóban a zürjénben is megmarad a szóvégi magánhangzó, ez azonban minden bizonnyal késői átvétel, amely permjék közvetítéssel kerülhetett a zürjénbe (TLPS 99; LAKÓ 63; RÉDEI—RÓNA-TAS i. m. 296). A votják későbbi csuvas kölcsönszavaiban az -i(i) megmarad, az -ü-t pedig — mivel ilyen hang a votjákban nincs — -i-vel helyettesítik (vö. TLPS 32).

2.2.4. A szóvégi magánhangzó szempontjából a csuvas kölcsönszavakhoz hasonlóan viselkednek a zürjén nyelv vepsze-karjalai jövevényszavai, amelyeket főleg ЛУТКИН Вепско-карельские заимствования в коми-зырянских диалектах c. cikke alapján tárgyalok (a zárójelben levő szám e cikk lapszámára utal). A zürjének és a vepsze-karjalaiak érintkezésének ideje kb. a X. századtól a XIII. század közepéig tartott (LAKÓ 64). A vepsze-karjalai kölcsönszavak nagy része csak a szomszédos zürjén nyelvjárásokba került be.

A vepsze-karjalai jövevényszavak szóvégi -a-ja a zürjénben megmaradt (188).

Pl.: Ud. *кōла* 'молотило, цеп (для ржи)' < vepsze-karjalai **kola*, vö. finn *kola* (184)

Ud. *л'ус'ка* 'ложка', vö. vepsze *луз'ук*, karjalai *луз'укка*, finn *lusikka* (185)

Egy-két szóban több finnségi nyelv *-a*-jával szemben a zürjén véghangzóihiányt mutat. Ezeket a vepszéből kölcsönözték, amelyben, ha az első szótagban hosszú magánhangzó volt, az *-a* eltűnt (188).

Pl.: Ud. нут : нута нут 'полный невод, невод с рыбой' < *нѹт < vepsze-karjalai; *нот (ноот, нѹт); vö. vepsze нот, finn nuotta, észt noot (185). Vim. л'од, Izs. л'од, Lu л'од 'блюдо' < *л'ѹд vepsze-karjalai *бл'од vagy *бл'оод; vö. vepsze бл'ѹд, karjalai бл'уодо, лів бл'уоду (184–185).

A legtöbb átvételben a szóvégi *-i* eltűnik. Az *-i* lekopása a vepszében és a zürjénben egyaránt végbemehetett, az *-i* végű karjalai alakok mellett ugyanis a vepszében véghangzótlanok állnak (188).

Pl.: zürj. (folklór) байар 'боярин', vö. vepsze байар, karjalai байару (183). Izs. Ud. коз'ал 'приялка, приялица' < őskomi *кѹзал' < vepsze-karjalai *козал vagy *козал'у (козал'у); vö. vepsze кажал', лів куожал'у (184).

Egz szóban az *-i* lekopása minden bizonnyal a zürjénben ment végbe, mert a finnségi alakok mind véghangzósak: Lu-Le. кас' 'кошка' < vepsze-karjalai *кас' vagy *кас'у; vö. karjalai кас'у, лід és лів касу, vepsze касу (183, 184).

Ugyancsak a zürjénben kophatott le az *-i* egy másik szóban, amelyet LYTKIN később említ: Vim. solanteg, Ud. solandek, I solanteg 'Salzfa' < vepsze karjalai *solan-tohi vagy *solan-tuohi; vö. vepsze solan 'коли' (genitívus) és tohi 'бепера' (UAJ 31: 165; ESzK).

Két jövevényszóban a szóvégi *-i* megmarad: Ud. аллы 'название одной плавающей птицы' vö, finn alli, лів alli, karjalai alli (182). Ud. AV сабу 'стор сена' < vepsze-karjalai *сабу, vö. vepsze сабу, лів саабу, лід саабе, karjalai саабу és уаабу (186).

Az аллы-t UOTILA belső keletkezésű hangutánzó szónak tartja (Vir. 1936: 203), s véleményét a SKES is elfogadja (16). LAKÓ szerint mindkét fenti szóban a fonetikai helyzet tartotta meg a véghangzót (LAKÓ 65). LYTKIN pedig úgy gondolja, hogy a сабу szó már a zürjén *-i* lekopása után került átvételre (188).

2.2.5. A vepsze-karjalai jövevényszavak áttekintése után a zürjén – obi-ugor nyelvi kapcsolatokat vizsgálom meg. A permi nyelvek közül az obi-ugorokkal főleg a zürjének érintkeztek, a köztük történt szókölsönzéseket TOIVONEN (SLO) és RÉDEI (SLW) fel is dolgozta. A zürjének és az obi-ugorok között a közvetlen kapcsolat – noha intenzívebbé csak később vált – még a X. században akkor kezdődött, amikor az obi-ugorok az Uráltól nyugatra laktak. Később a vogulokhoz és osztjákokhoz hasonlóan a zürjén népesség egy része is keletre ill. északra húzódott, s újra találkozott a már korábban elvándorolt vogulokkal és osztjákokkal (SLW 76–77; SLO 148–152). A zürjén jövevényszavak régebbi rétege a X–XV. században, az újabb pedig leginkább a XVIII., XIX. században került be a vogulba. A zürjén – osztják ill. a zürjén – vogul belső érintkezés a XIII–XIV. századig ill. a XVI. század végéig tarthatott (FOKOS: NYK 55: 49). A jövevényszavaknak a különböző nyelvjárásokban való elterjedtsége is enged az átvétel idejére következtetni. Általában a vogulban azon zürjén jövevényszavak a legrégibbek, amelyek több nyelvjárásban, a déli és a keleti nyelvterületen is előfordulnak. A legfiatalabbak közé pedig a csak az északi-vogulba átmentek tartoznak (SLW 52, 79). Az osztják nyelv legrégibb zürjén kölcsönszavai azok, amelyek mindhárom – a keleti, déli, északi – nyelvjáráscsoportban is előfordulnak, valamint azok,

amelyek a keletiben és e mellett vagy a déli vagy az északi nyelvjárás csoportban is megtalálhatók (SLO 162–163). Ugyanez áll fordítva: a zürjén nyelv újabb keletű obi-ugor jövevényszavai — ezeket a XVI–XVII. század után, különösen pedig a XIX. század második felében vették át — általában az északi vogulból és az északi osztjából valók, és csak az izsmai nyelvjárásban vannak meg (RÉDEI: NyK 66: 14).

A zürjénbe került néhány obi-ugor jövevényszó általában megtartotta szövégi magánhangzóját, a véghangzók az alábbi megfeleléseket mutatják: osztj. -a : zürj. -a, osztj., vog. -i : zürj. -i, osztj. -3/-i, -ĭ) : zürj. -ø, -i (vö. RÉDEI: NyK 66: 3–13).

Pl. (a szócikkeket rövidítem, nem sorolok fel pl. mindig minden nyelvjárási alakot):

I *tsukri* 'kapea, pitkä veitsi', I, Pecs. *tsukri purt*, Ud. *tsukir purt* 'узкий длинный нож' < vog. É *soxri* 'Messer'

I (Ob) *mašja*: *mašjaa voni* 'прийти в безвыходное положение' < osztj. Ni *māšja* Kaz. *māšja* 'versperret, verschlossen (Haus, Kiste)'

Két szóban a zürjénben hiányzik a véghangzó:

I *nuuk* 'верхняя покрывка чума из оленьих шкур мехом наружу' < osztj. C *ñĕcz* 'Fausthandschuh (aus Fell), ...', Trj. *ñĕkĕ*, 'zur Bedeckung des Zeltes angewandte, aus Renntierfellen genähte Scheibe (20–25 Felle)' (RÉDEI: (Wied.) *pež* 'junges, ungehörntes Renntier'; ... *pež*: I Pecs. *pežgu*,

Vm. *pežku* (пыжик, шкура новорожденного теленка-оленька до первой линьки' < osztj. Kr. *pē tšz*, 'Wildrenntier im ersten Jahr', ... Ni. *pēžs*, Kaz. *pēžĭ* '(zahmes) Renntierkalb (im ersten Jahr, bis zum nächsten Wurf).'

Az obi-ugor nyelvek nagyszámú zürjén jövevényszava általában megtartotta véghangzóját (vö. SLW 52; SLO 139–145, a zürjén és a vogul második szótagi magánhangzók megfeleléseinek táblázatos kimutatását l. SLW 52). Pl.: vog. É *pāla* 'Lamm', FL *pāla* 'овечка' Szo. *pāla* 'Lamm' < V Lu. I Ud.

P *bala* 'Schaf', (V I auch) 'Lamm' (SLW 131)

vog. É *rusi*, P *rus* 'Franse'

< (Wied.) *ryzy*: P *r-byzy* 'Fetzen, Lumpen' (SLW 143)

osztj. Ni. *šur'ns*, Kaz. *šq'rñi* Ko. *šq'rñi* 'Rübe' < V, Ud *šorkñi*, V, Pecs, Le, I

šortñi, Sz, Lu, *šortñi* 'Rübe' (SLO 76)

osztj. DN *pe'rna*, Kos. *pèrnā*, Cs. *pèrnā* 'Kreutz' < V Sz. Lu. U P *perna*,

I *pèrna* 'Halskreutz' (SLO 52)

Néhány szóban a zürjén szövégi -ø-val szemben osztj. -3, -ə, -i ill. vog. -i áll: osztj. DN *məy*: *tābāt sōt m.* 'altes Bett eines Flusses', DT *māy* 'Biegung (eines Flusses, selt. eines Weges) ...' V. *mēyi*

'Knick, Biegung (eines Flusses) ... < Lu U *meg* 'Flusskrümmung',

I *mēg* 'Halbinsel mit Wiese am See' (votj. *mog*) (SLO 40)

osztj. DN *təz* 'blattförmige Türangel, Sogom', Kr. *təz* 'Scharnier, Angel (von jeder Art), Angelstange', V Vj. *təri* 'Türangel, Stange an der Kante der Tür (an der sich die Tür bewegt) ...' < V Sz. Lu. U P *džir*, *džir* 'Angel,

Türangel' (votj. *džiri*) (SLO 75)

vog. (Černy.) *mokari* 'ropó'; É *мокапу* ua. < Ud. P *mikir* 'gebückt, buckelig (gew. Mensch, auch Pferd od. Kuh)' (SLW 122)

vog. É *sāni* 'Nasenloch'; É *sāni* 'Nasenloch des Bären' < P *zin* 'Ges-tank'; PO *zon* ua. (SLW 151)

A fenti példákban és egy-két hasonló megfelelést feltüntető jövevényszóban az osztják és vogul szavak analógiásan vehették fel a véghangzót (GÜLYA: NyK 62: 47; SLW 52). A kölcsönösen átvett jövevényszavak között csak két olyan van, amelyik az obi-ugor alakok magánhangzós szóvégével szemben a zürjénben véghangzótlanul hangzik, és a régebbi kölcsönzések közé tartozik (az előbbieken idézett osztj. *мыз* 'altas Bett eines Flusses' és az osztj. *тәз* 'blattförmige Tüangel'). (vö. RÁDEI: NyK 66: 14, SLW 52; SLO 155)

2.2.6. A délebbre lakó votjakoknak az obi-ugorokkal alig volt kapcsolata. Amikor 1236-ban a tatárok megdöntötték Magna Bulgariát, a votjakok tatár fennhatóság alá kerültek. A tatárokkal és a baskirokkal való együttélés természetesen számos jövevényszó átvételéhez is vezetett (Емельянов, А. И., Грамматика вотяцкого языка. Ленинград, 1927. 22; FgrNNy 225). A votják tatár és baskír jövevényszavait hangtani kritériumok alapján rendszerint nem tudjuk egymástól elkülöníteni (EFUS 145–146). Ezeket a jövevényszavakat még nem dolgozták fel, szóvégi magánhangzók megfeleléseire a WotjChr-ben és WICHMANN Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen... (Helsinki, 1897) c. munkájában találtam példákat (A zárójelben levő puszta szám az utóbbi lapszámára utal). Pl.:

tatár -i: votják -i, -i (-ē)

Uf. *šakši*, M *šakši*, K *šakšē* 'hässlich, unrein' < tat. *sakši* (2)

Uf. *tári* 'Hirse', MU *tari*, M. *tari* < tat. *tari* (4)

tatár -ö: votják -i

MU *ilgi* 'Muster' < tat. *ölgö* (WotjChr. 59)

tatár -ü: votják -i (i)

G *igi*, MU *igi* 'Uhu' < tat. *ögü* (WotjChr. 60)

tatár -a: votják -a, -o

G J *puto* 'Gürtel' < tat. *puta* (WotjChr. 98)

Uf MU J M G *taba*, K Sz. *taba* 'Pfanne' < tat. *taba* (2)

tatár -ä: votják -ä, -a, -e

K *kürkä* 'Truthahn' < tat. *kürkä* (12–13)

U *tšiä*, MU *tšiä*, IslJ *tšiä*, *čija* K 'Kirsche' < tat. *čijä* (27)

tatár -o: votják -o

U MU J M Sz K *uko* 'Tresse, Silberfaden' < tat. *uko* (9)

tatár -e: votják -e, -a

U *mäskärä* 'Hohn, Spott', J M K S *maskara* < tat. *mäskäre* (5)

K *mänge* 'ewig, unvergänglich' < tat. *mänge* (5–6)

Látható, hogy a tatár szavak szóvégi magánhangzói a votjakban általában változatlanul megmaradtak. A tatár -ä-nek többféle megfelelését a nyelvjárási különbségek mellett az átvétel kora is magyarázza: a korai tatár jövevényszavakban az -ä-t a-val helyettesítették, míg a későbbiekben az -ä már megmaradt (5). A tatár -a-nak a votjakban — első szótagi o vagy u után — o is megfelelhet. A tatár -ö-t és -ü-t a votjakban -i-vel helyettesítették.

Mivel WICHMANN kevés tatár jövevényszót tárgyal, s ezekben is csak az első szótag vokalizmusát vizsgálja, a fenti bemutatás pusztán illusztrálásnak tekinthető. Tatár jövevényszavak a zürjénbe nem kerültek be.

2.2.7. Körülbelül a votjakot ért tatár hatás idején a zürjének az oroszokkal kerültek kapcsolatba. Vándorlásaik során akár már a XI. században is találkozhattak velük, de az orosz jövevényszók fő tömegének bejutása a

zürjénbe csak a XIV–XV. század után vagy még később indult meg (Fokos: NyK 55: 11–12).

A zürjénbe került orosz jövevényszavak – többnyire változatlanul – mind megtartják véghangzójukat. Pl.: *meža* 'Grenze' < or. *межа*; *tsudō* 'Wunder' < or. *чудо*; *P nobo* 'Gaumen' < or. *нёбо*; *eššō* 'noch' < or. *еще* [*eičē*]; *gušli* 'liegende Harfe' < or. *гусли* (vö. KALIMA, RLW, a szójegyzék). A megfelelő orosz és zürjén szóvégi magánhangzók közt az egyedüli lényegesebb eltérés az, hogy az orosz -o-t a zürjénben -ō-vel helyettesítették. A permják nyelvjárásban azonban az orosz -o változatlanul megmaradt. Hasonló megfelelés van az első szótagban is (RLW 25). Korábban LYTGIN úgy gondolta, hogy két korai orosz átvételben az -i véghangzó lekopott (IsztGramm. 72):

zürj. *лызь* 'лыжи, обитые шкурой' < or. **лыжъи*, vö. or. *лысь*

zürj. *гач* 'штаны' < or. *гачи*

Az ESZK-ben azonban ugyanő kimutatja, hogy az első orosz szónak véghangzótlán alakja is volt (*лыжь*), a másodikban pedig a mássalhangzós végű PlGen. alakból kell kiindulnunk, mert az került át.

2.2.8. A votjákba a XV–XVI. századtól kezdve juthattak be orosz jövevényszavak (vö. FgrNNy 225; Csúcs: NyK 74: 46). A zürjénhez hasonlóan, a votjákba átkerült orosz jövevényszavak szóvégi magánhangzói általában nem változtak meg. Két, nyilván korai orosz jövevényszóban – első szótagi *o* vagy *u* után – az -a véghangzó *o*-vá lett. (Csúcs: NyK 74: 34, 38).

Példák (vö. Csúcs: NyK. 72: 326 kk.):

borozna K 'Furche' < or. D-i nyelvjárások: *борозна*

dusko 'ein wenig gebogenes Brett' < or. *доска*

pusta 'wüst, öde, leer' < or. *пусто*

stado 'Horde' < or. *стадо*

lučče Sz. 'eher' < or. *лучше*

srazu T 'egyszerre, hirtelen' < or. *сразу*

ješli G 'ha' < or. *если*

Az orosz hangsúlytalan *o* a kiejtésben *a* féle hang, ezért a hangsúlytalan helyzetben levő orosz -o-nak a votjákban -a is megfelelhet (Csúcs: NyK. 74: 38).

A permi nyelvek orosz és tatár jövevényszavainak átvétele idején a szóvégi magánhangzórendszer már nem megy át különösebb változáson. Ebből következik, hogy a zürjénnek a XV., XVI. századi és még későbbi nyelvemlékeiből a véghangzók történetére vonatkozólag szintén nem tudunk lényeges következtetéseket levonni: a szóvégi magánhangzók nagyjából megegyeznek a maiakkal. (vö. LYTGIN Древнепермский язык (Москва, 1952) c. művének szójegyzékét). A permi nyelvemlékeknek a szóvégi vokalizmus szempontjából való feldolgozása külön cikket igényelne.

A permi nyelvek finnugor kori szókincsének és jövevényszavainak a véghangzó szempontjából való átvizsgálása után felmerül a kérdés, vajon a jelenlegi képet hogyan, milyen hangfejlődési tendenciákkal magyarázhatjuk.

2.3. A permi végmagánhangzók hangfejlődési tendenciái

2.3.1. Mint tanulmányom elején említettem, egy 1965-ös előadásomban már kifejtettem, hogy az ősspermi nyelv szóvégi magánhangzói tendenciaszerű zártabbá váláson mentek át. Később hasonló gondolatot vetett fel RÉDEI

KÁROLY (NyK 70: 41–42), KORENCHY ÉVA pedig a zürjén abszolút igető problémáját vizsgálva, és e kérdésre is kitérve, jutott ugyanerre az eredményre (i. m. 159 kk.). Még előbb, a PFU *-a-val kapcsolatban COLLINDER is ilyesmit állapít meg: „In Permian *a* has changed into *y* in the second syllable, as a rule” (CompGr. 554). A szóvégi *-e és *-*e* esetében LAKÓ is számol zártabbá — és nyíltabbá — válással (56).

Láttuk, mindhárom finnugor kori véghangzó a permi nyelvekben a legtöbb szóban lekopott, de arra is van példánk, hogy a szóvégi magánhangzó — elsősorban a votjakban — -*i*(-*i*) alakjában megmaradt. Ebből arra lehet következtetni, hogy a szóvégi magánhangzók lekopását zártabbá válás előzte meg, s a PFU *-a, *-*ä* és *-*e*(?*-*e*) az őspermiben előbb zártabbá vált -*i*-vé ill. -*i*-vé, ezután pedig az esetek túlnyomó részében lekopott. LYTKIN szerint a késői őspermiben a második szótagban *-*i*-vel számolhatunk, amely aztán nyelvjárásonként és hangtani helyzettől függően -*i*-vé ill. -*i*-vé lett (VokPerm. 236–238). BUBRICH viszont az -*i*-t -*i*-ből származtatja (Историческая фонетика удмуртского языка. Ижевск, 1948. 57, 64). RÉDEI az első szótagi változások analógiájára azt teszi fel, hogy a véghangzók zártabbá válásának eredménye *-*u* és *-*ü* lett, amely később *-*ü*-n keresztül -*i*-vé vált (NyK. 70: 42).

Az őspermi -a-ra (-*ä*-re) végződő indoiráni, és óiráni jövevényszavai ugyancsak elvesztették szóvégi magánhangzójukat, egy-két valószínűleg későbbi iráni jövevényszóban pedig szóvégi -*i*-t és -*i*-t találunk (vö. „2.2.2.”). Az indoiráni, és óiráni jövevényszavak a finnugor eredetű szókincshez hasonló képet mutatnak, így feltehetjük, hogy a zártabbá váláson, majd a lekopáson ez a jövevényszóréteg is átment. A csuvas jövevényszavak már megtartják az -a véghangzót (vö. „2.2.3.”). A KB *-*ä*-t pedig a PP-ben -a-val helyettesítik (vö. E. ITKONEN: FUF 38: 270). Igaz a zürj. *gob* 'Pilz' | votj. *gubi* ua. < PP **gobj* < KB **gumbä* alapján RÉDEI és RÓNA-TAS arra is gondol, „hogy a szóvégi PP *ä* > *i* hangváltozás a KB–PP érintkezés idején zárult le”, nem tartják azonban kizártnak, „sőt tán valószínűbbnek, hogy a KB -*ä*-t a PP *ä* > *i* hangváltozás után *i* hanggal helyettesítették” (i. m. 296). Amennyiben KB **gumbä* alakból kell kiindulni, magam is az utóbbi állásponton vagyok, s ehhez még annyit tennék hozzá, hogy az említett szóban -*ä* > -a > -*i* helyettesítési sor is feltehető, az -a-t képzőnek érezték, és a hasonló funkciójú -*i* képzővel helyettesítették. A hanghelyettesítés mellett szól az is, hogy a másik két kölcsönszóban az -*ä*-t -a-val helyettesítették. Eszerint a korai őspermi alsó nyelvállású szóvégi magánhangzók zártabbá válása nem fejeződhetett be korábban mint az óiráni kor vége (kb. i. e. 250). Ugyanakkor a csuvas hatás elejére a zártabbá válás már lezárult. Azt is láttuk, hogy az őspermi kor végén átvett csuvas jövevényszavak szóvégi -*i*-je a votjakban általában megmaradt. Mivel a permi nyelvek finnugor, finn-permi és korai őspermi eredetű szókincsének legnagyobb részében a felső nyelvállásúvá vált véghangzó (-*i*, -*i*) eltűnt, a lekopásnak a csuvas jövevényszók átvétele előtt (és talán az átvétel kezdetekor, vö. votj. *keć*) kellett történnie. Az -*ä* > -*i* fejlődés lezárulását tehát — egy szó alapján — azért sem tehető a KB–PP érintkezés tájára, mert az ősi szavakban ekkorára már nemcsak az -*ä* > -*i* változás ment végbe, hanem jórészt az így keletkezett -*i* lekopása is. A lekopás és a zártabbá válás maga is igénybe vett bizonyos időt, így a zártabbá válás kezdetének időpontja nemigen lehet későbbi, mint az időszámításunkat közvetlenül megelőző egy-két évszázad. Mindent összevetve: a korai őspermi véghangzók zártabbá válása

az ősspermi kor (i. e. 1500 – i. u. 800) második felének elején indulhatott meg, s az ennek eredményeképp keletkezett *-i* és *-i* még a csuvas hatás (VII. századtól) előtt, és feltehetőleg még annak legelején, legnagyobbbrészt lekopott. KORENCHY a zártabbá válást az ősspermi igen korai szakaszára teszi, mert szerinte már az ősspermi kor első felében abszolút szóvégen csak felső nyelvállású magánhangzó állhatott (i. m. 159). Részben ugyanezen a véleményen van RÉDEI, aki a zártabbá válással létre jött **-u* és **-ü* hangot a korai ősspermire teszi fel (NyK 70: 42). Az indoiráni és iráni jövevényszavak viszont azt mutatják, hogy a zártabbá válás, és az azzal egyidejű vagy annak következményeképp fellépő hangváltozások az ősspermi kor második felében történtek.

COLLINDEER az ősspermiben *-ä* > *-a* változással számol (CompGr. 169), példái azonban mind névmások és egyszerűtagú szavak, amelyeknek a fejlődése, mint később látni fogjuk, eltérhet a szókincs többi tagjától (a CompGr-ban említett szavak: votj., zürj. *ta* 'this' ~ fi *tämä, tä-*; zürj. *naja* (*nyje*) 'these' ~ fi *nämä, nä-*). A finnugor eredetű szavak alapján nem lehet eldönteni, volt-e az ősspermiben *-ä* > *-a* változás, mindkét szóvégi magánhangzó sorsa ugyanis az eltűnés volt, s az *-ä* eltűnhetett az *-a*-hoz hasonlóan úgy, hogy zártabbá vált, de úgy is, hogy előbb *-a*-vá alakult. Ennek ellenére az ősspermi *-ä* > *-a* változás lehetőségét – akár már egy a zártabbá válás utáni szakaszban – hipotézisként feltehetőnek tartom. Erre mutathatnának esetleg az előbbi egyszerűtagú szavakon kívül a KB jövevényszavak (bár ezekben egyszerűbb hanghelyettesítést feltenni), egy-két, a véghangzó eredete szempontjából bizonytalan etimológia, amelyben a PFU **-ä*-nek a permi nyelvekben kivételképp megmaradt *-a* felel meg (zürij. *una* | votj. *uno*; zürj. *яа*), valamint az, hogy a PFU **-ä* tövű igék a zürjén udorai nyelvjárásában a jelen idő 3. személyben *-as* ragot kapnak. LYTKIN kimutatta, hogy ebben a nyelvjárásban a Praes3Sg-nak kétféle ragja van: *-e* és *-as*, s ez a kétféle rag a PFU **-e* ill. **-a*/**-ä* töveknek felel meg (NyK 71: 95–99). A zürj. *nelamin* 'negyven' összetett szó első tagjában is feltehető *-ä* > *-a* fejlődés, mert itt a zürj. *nela*-PFU **neljä*-re megy vissza. Az első szótagban *a* előtt szintén lehetett *-ä* > *-a* változás (pl. zürj. *malal* ~ észt *mälu*, vö. CompGr. 169).

Az eddigi fejtegetések alapján az ősspermi kor végén a permi alapnyelvben a következő szóvégi magánhangzók fordulhattak elő: *-i* és *-i* (LYTKIN szerint csak *-i*), mivel a felső nyelvállású véghangzók lekopása nem volt teljes, és már a lekopás után a KB-ból és az újíráni nyelvekből is kerültek be felső nyelvállású magánhangzóra végződő szavak. Ugyancsak megvolt az *-a*, amely a zártabbá válás végbementé után átvett KB – és esetleg egy-két korábban átvett újíráni – jövevényszóban fordult elő. Noha a változások mikéntjét illetőleg több eltérés is van köztünk, annak idején LAKÓ is ugyanerre az eredményre jutott (56). A késői ősspermi véghangzórendszernek ez a képe azonban még kiegészíthető. Látni fogjuk, hogy a toldalékos alakokban *-ε* is állhatott szóvégen. Aztán figyelembe kell még vennünk az egyszerűtagú szavak szóvégi magánhangzóit. E szavak alakilag eléggé külön állnak, a véghangzó nem a szóvég, hanem inkább az első szótag változásaihoz igazodott. Kétségtelen azonban, hogy a szóvégi magánhangzó-rendszerbe az egyszerűtagú szavak véghangzói is bele tartoznak.

2.3.2. Az intervokalikus helyzetben levő PFU **-k-*, **-t-*, **-p-* a szóvégi magánhangzó lekopása után a permi nyelvekben általában kiesett (IsztGramm. 83). Így több kétszótagú szó egyszerűtagú lett, s bennük az első szótagi magán-

hangzók kerültek szóvégre. Néhány ilyet már láttunk a finnugor eredetű szavak tárgyalásakor. Természetesen voltak eredetileg is egyszerűtagú szavak, főleg a névmások között. Az ESzK kikövetkeztetett permi alapalakjai szerint az ősspermi kor legvégén egyszerűtagú szavakban — a többszótagúakban is előforduló *-a-n, *-ε-n és *-i-n kívül — még a következő magánhangzók állhatnak szóvégi helyzetben: *u, *ü, *q, *ä, *q̄, *ε, *q̄, *ē, *q̄u (rendszerint csak egy-két szóban, erről a kimutatást l. később, néhány szóban esetleg számolhatunk más magánhangzókkal is, mert ne feledjük, hogy az ESzK csak azokat a permi szavakat tárgyalja, amelyeknek zürjén megfelelője van). Ezek a magánhangzók általában már maguk is bizonyos, az első szótagban lejátszódott változások eredményei, amelyek leginkább az eredeti ősspermi (és finnugor) vertikális magánhangzó-harmónia horizontálissá való átalakulásával és labilalizációval magyarázhatók (vö. RÉDEI: NyK. 79: 42).

Az ősspermi kor végének magánhangzórendszerét és annak tovább alakulását bemutató az ESzK-ből összegyűjtöttem azokat a biztos etimológiájú névszókat, amelyeknek a szótár írói kikövetkeztették a permi alapalakját. Persze votják etimológiai szótár nélkül, és mivel több permi kori alakot nem tudtak rekonstruálni vagy pontatlanul következtettek ki, teljesen hű nem képet kaphattam, de olyat mindenképpen, amely bizonyos elbizonyosítást ad. Az így nyert kép megerősíti az eddigi vizsgálatok eredményeit. A 918 összegyűjtött permi alapalak közül 774 (84,31 %) mássalhangzóra végződik. A többi 144 alapalaknak a végmagánhangzó szerinti megoszlása a következő: -i (37; 4,03 %), -a (34; 3,70 %), -3 (19; 2,07 %), -u (16; 1,74 %), -s (12; 1,31 %), -ü (10; 1,09 %), -q (4; 0,43 %), 8 (4; 0,43 %), -q̄ (3; 0,32 %), -ε (2; 0,22 %), -q̄ (1; 0,11 %), -ē (1; 0,11 %), -q̄u (1; 0,11 %). Ezek túlnyomó többsége jövevényszó vagy képzett alak. Vannak közöttük azonban finnugor eredetű tőszavak is, főképp -i végűek vagy egyszerűtagúak. Az ESzK mindössze a zürj. *öpa* | votj. *əpa* és a zürj. *aa* permi alapalakjaiban (**dera* < PFU **t3k3ra*, ill. **jala* < PFU **jälä*) tesz fel olyan -a véghangzót, amely PFU *-a-ra ill. *-ä-re megy vissza.

2.4. A zürjén és a votják végmagánhangzók fejlődéséről

2.4.1. Ha az ESzK kikövetkeztette permi alakok véghangzóit összevetjük a mai zürjén és votják megfelelőikkel, kirajzolódik előttünk az a változás, amin az ősspermi kor legvégének szóvégi magánhangzórendszere a két permi nyelv életében átment.

Az -u mindkét permi nyelvben megmaradt, az *-ü viszont -i-vé delabialisálódott. Az *q a zürjénben -o-vá, a votjában -u-vá fejlődött, a permi *ä pedig a zürjénben -a-ra, a votjában -u-ra változott. A permi *-ε a zürjénben -ē-vé, a votjában -e-vé alakult. Mindezek a változások az egyszerűtagú alapszavakra voltak jellemzőek. Mivel velük eddig csak általánosságban foglalkoztam, az alábbiakban néhány példát is bemutatok.

zürij. *my* 'земля' | votj. *my* ua. — permi **mu*

zürij. *ny* 'дерево' | votj. *ny* ua. — permi **pu*

zürij. *ly* 'кость' | votj. *ly* ua. — permi **lü*

zürij. *ty* 'озеро' | votj. *ty* ua. — permi **tü*

zürij. *cē* 'сто' | votj. *cy* ua. — permi **šo*

zürij. *mo* 'вот, вот здесь' | votj. *my*: *тупал* 'запечная сторона' (my- 'та', *пал* 'срона') — permi **tq*-

zürj. *ма 'мед'* | votj. *му* *ua* — permi **mă*

zürj. *са 'сажа'* | votj. *су* *ua* — permi **să*

zürj. *кô 'если, коли'* | votj. *ке* — permi **kē* vagy **kô* (**kô*)

zürj. | *nô 'говорит, говорят'* | votj. *не 'дескать, говорит'* — permi **pē*

Egytagú szavakra jellemző a permi **-i* ~ zürj. *-i* : votj. *-i* és a permi **-i* : zürj. *-i* megfelelés is:

zürj. *ку 'рука'* | votj. *ку* *ua*. — permi **ki*

zürj. *ли 'мезга, камбий'* | votj. *ли* *ua*. — permi **li*

zürj. *пу 'рычаг на рассохе, журавль (колодца)'* — permi **ri*

A permi *-e-t*, *-o-t* *ou-t* és *-ô-t* a következő szavak előzményében teszik fel:

zürj. *сэсся 'затем, потом'* (**se 'tot'*) — permi **se*

A zürjén szó a praecusivus ragjával van ellátva.

zürj. *со 'вот'* | ? votj. *со 'он, tot'* — permi **so*

zürj. *жов 'калина' (ягода)* | votj. *шу* *ua*. — permi **soy*

zürj. *йи 'лед'* | votj. *йô [ua.]* — permi **jô*

zürj. *йи 'перевясло'* | votj. *е 'ремень, ремешок'* — permi **jô*

zürj. *тôрым 'вчера' (тô 'tot' рым 'вечер')* | votj. *ту : тупал 'та сторона' (пал 'сторна')* — permi **tô* vagy **tô*

2.4.2. Említettem, hogy LYTKIN (és az ESzK) az őskermi kor végére csak egy felső nyelvválású véghangzót tesz fel, az **-i-t*. A kimutatásban azt látjuk, hogy a többszótagú szavakban a permi **i* (de LAKÓ tanulmánya és mások alapján **-i*-vel is számolhatunk) és a bizonytalan színűnek rekonstruált szóvégi magánhangzók a zürjénben általában eltűntek, a votjában azonban *-i* alakban megmaradtak. A zürjénben tehát az **-i* (**-i*) lekopott. A lekopás idejének meghatározására Lakó a jövevényszavak tanulságát használja fel. A zürjén csuvas jövevényszavaiban az *-i* egy szó kivételével eltűnt. A karjalai átvételekben az *-i* megmaradására egy vagy két példa van, a többi *-i* végű jövevényszó még részt vett a lekopásban. A zürjénbe permjáák közvetítéssel kb. a XIII. század közepéig juthattak be csuvas kölcsönzők. Ugyanez az időpont lehet a zürjén — karjalai érintkezések végső határa is, a zürjének és a karjalaiak közé ekkor települtek be ugyanis véglegesen az oroszok. Mivel egy-két a zürjénbe került jövevényszó már nem vesztette el véghangzóját, LAKÓ arra következtet, hogy a zürjén véghangzó-lekopás a XIII. századig, a zürjén — karjalai és a zürjén — csuvas kapcsolatok megszűnte előtt fejeződött be (63–64).

Bár ez az időpont is elfogadható, mégis valószínűbbnek tartom, hogy a zürjén véghangzó-lekopás hamarabb zárult le. A vepsze-karjalai jövevényszavak tárgyalásánál láttuk, hogy a szóvégi *-i* lekopása nemcsak a zürjénben, hanem a vepszében is végbemehetett, s csak két jövevényszó van, amelyről nagy valószínűséggel állítható, hogy véghangzóját a zürjénben vesztette el. A zürjén — csuvas érintkezések végső határát pedig WICHMANN és FOKOS is előbbre, a XI. századra teszi (TLPS 147; FOKOS: NyK 55: 12).

A zürjén — obi-ugor kölcsönös átvételekből nehéz következtetéseket levonni, mert a nyelvjárási differenciálódás, az obi-ugor nyelvekben is ható véghangzólekopás s ugyanakkor a szóvégné magánhangzóval való analógiás kiegészülése igen tarkává tette e nyelvek véghangzórendszerét. Mindenesetre azokról a zürjénbe került obi-ugor jövevényszavakról, amelyek az obi-ugor nyelvekben felső nyelvválású magánhangzóra végződnek, a zürjénben viszont ezt a véghangzót elvesztették, elvileg feltehető, hogy részt vettek a zürjén *-i* (*-i*) lekopásában. Két ilyen szavunk van, ezek azonban egyéb kritériumok

alapján csak újabb átvételek lehetnek (vö. ui. 63). Másrészt, ha az obi-ugor nyelvekbe bekerült zürjén jövevénytiszavakban -i-t találunk, a zürjén megfelelőiben pedig véghangzóhiány (-ø) van, feltehető, hogy ezek a szavak még a zürjén véghangzó-lekopás előtt kerültek át, s az eredeti zürjén szóvégi magánhangzót az obi-ugor alakok őrizték meg. Ilyen megfelelést mutató szavunk csak kevés van, s egyenkénti vizsgálatuk azt mutatja, hogy ezek legnagyobb része is újabb átvétel, amelyben az obi-ugor alakok analógiásan vették fel a véghangzót (vö. „2.2.5”). Van azonban két szó, amely az osztják régi jövevénytiszavai közé tartozik róluk — bár analógiás kiegészülésük valószínűbb — elképzelhető, hogy még a zürjén véghangzó-lekopás előtt kölcsönöztek. A zürjén *džir* 'Angel, Tűr-' szó votják megfelelőjében (*džiri*) ma is van végmagánhangzó (LAKÓ 7). Igaz, a zürjén véghangzó-lekopás az obi-ugor jövevénytiszavak alapján nehezen tisztázható, maga az a tény azonban, hogy a véghangzó lekopása idején nagyobb számú jövevénytiszó átvételével nem számolhatunk, megint csak arra mutat, hogy a zürjén véghangzó-lekopásnak az obi-ugor – zürjén kapcsolatok legelején kellett történnie. Tudjuk, hogy ezek a kapcsolatok a X. században kezdődtek (SLO 148–152; SLW 76–77).

Az orosz jövevénytiszavak a zürjénben kivétel nélkül megtartják véghangzójukat. Az orosz kölcsöniszavak nagyobb tömege csak a XIV–XV. századtól fogva vagy még később jutott be a zürjénbe, de szórványos átvételekkel már a XI. századtól kezdve számolhatunk (Fokos: NyK 55: 11–12; FgrNNy 213).

Így a jövevénytiszavak alapján a zürjén véghangzó-lekopás határát a XI. század elejére tenném.

Mivel a X. századtól kezdve átvett karjalai jövevénytiszavak még jórészt elvesztették véghangzójukat, LAKÓ a zürjén -i és -i lekopásának kezdetét a XI. századra teszi, magát a lekopást tehát a XI–XII.-re. (65). Ezt a véleményt LYTKIN is elfogadja (IsztGramm. 73). A karjalai jövevénytiszavak tanulsága azonban, mint láttuk, nem ilyen egyértelmű. Ezenkívül az, hogy az illető vepsze-karjalai (és csuvas) jövevénytiszavak részt vettek a lekopásban, nem jelenti, hogy ennek feltétlenül a jövevénytiszavak bekerülésével egyidőben vagy utána kellett elkezdődnie, csupán azt, hogy a jövevénytiszavak átvételekor a lekopási tendenciának még hatnia kellett. A Konsztantinosz szövegeiben előfordult szórványok szerint a magyarban pl. már a X. században megindult a véghangzó-lekopás, ugyanakkor a XI. században bekerült szláv jövevénytiszavak még elvesztették a szóvégi -i-t: szl. *tyky* > m. *tök*, szl. *jasli* > m. *jaszol*, szl. *vlasí* > m. *olasz* (A magyar nyelv története. Bp. 1966. 146). Sőt tudjuk, hogy a magyarban még a XIII. században is akadnak végmagánzós alakok.

Szeretném felvetni azt a gondolatot, hogy a zürjén véghangzó-lekopás összeköthető az ősspermi lekopással. Úgy gondolom, hogy az ősspermi kor végén a szókincs legnagyobb részét érintő lekopás a votják közvetlen elődjének tekinthető ősspermi nyelvjárásban — többek közt a hangsúlyviszonyok megváltozása következtében — gyakorlatilag megszűnt, abban a nyelvjárásban azonban, amelyből a zürjén nyelv keletkezett, és később a zürjénben tovább folytatódott, s csak a X–XI. század fordulójára zárult le. Nyelvjárási különbségekkel az ősspermiben számolni egyáltalán nem lehetetlen, mivel a két permi nép elődei ekkor már területileg is elkülönülve éltek: a zürjének az alapnyelv területének északi szegélyén, a votjakok elődei pedig ettől délre (FgrNNy 212). Ha ezt a hipotézist elfogadjuk, nincs szükség arra, hogy a permi nyelvek történetében, mint Lakó, három (ősspermi, zürjén, votják) vagy, mint LYTKIN, két

(őspermi, zürjén) különböző korú lekopást tegyünk fel (LAKÓ 57; IsztGramm. 74), hanem az ősspermi *-i (*-i) eltűnését egy egységes folyamatként szemlélhetjük. Általános nyelvészeti megfontolásból is kevésbé valószínű, hogy egy nyelv életében, viszonylag rövid időn belül kétszer egymás után menjen végbe ugyanaz a változás. Az én feltevésemnek viszont gyengéje, hogy szerinte a lekopás túlságosan hosszú ideig tartott. Ez esetleg a késői ősspermi és a zürjén sokrétű és változó hangsúlyviszonyaival magyarázható. A korai ősspermi első szótagi hangsúly az ősspermiben megbomlott, s a mozgó, a magánhangzók nyílásfokán alapuló hangsúlyozásnak adta át a helyét. A hangsúly azon a szótagon volt, amely a szó első nehéz magánhangzóját (középső ill. alsó nyelválású vokálisát) tartalmazta (E. ITKONEN: NyK 56: 9). A magyarban a véghangzó-lekopás szilárd első szótagi hangsúly mellett tartott kb. háromszáz évig.

2.4.3. A zürjén véghangzó-lekopáson kívül a másik szembetűnő különbség a zürjén és votják szóvégi magánhangzórendszer között, hogy a permi *-a-nak a zürjén -a-val szemben a votjában sokszor -o felel meg. Erre már láttunk példákat a finnugor eredetű képzett szavak és a votják KB kölcsönszavai között. Ezután pedig a csuvas, tatár és a korai orosz jövevényszavakban állhat az átadó nyelv -a-jával szemben -o. A votják szóvégi $a > o$ változás csak bizonyos hangtani helyzetben – első szótagi o és u után – történt meg, s mivel a tatár és korai orosz jövevényszavak még részt vettek benne, a XV–XVI. századi vagy azutáni lehet. Hamarabb lezárult azonban mint a XIX. század, mert az ekkor és ezután átvett orosz jövevényszavakban ez a változás már nem történt meg (Csúcs: NyK 74: 34–35).

2.4.4. Változás még a késői ősspermihez képest, hogy a permi *-i és *-i között nyelvjárásonként, valamint a hangtani helyzetnek és a funkciónak megfelelően kiegyenlítődés ment végbe (VokPerm. 236–238).

2.4.5. Az ESzK permi alapalakjai, s zürjén és votják folytatásai tehát összeegyeztethetők disszertáción következőkkel, ill. azt megerősítik. Néhány szabálytalan vagy szabálytalannak tűnő megfelelés természetesen akad, de ez nem meglepő: a szavak közt képzettek is vannak, s tudjuk, hogy a hangváltozások a nyelvekben általában nem kivétel nélkül érvényesülnek. E kevés számú kivétel túlnyomó többsége is a morfológia síkján és analógiás hatásokkal megmagyarázható. Vegyünk néhány példát! A permi *-a ~ zürj. -a : votj. -i „megfelelést” mutató etimológiában (zürij. *поча* 'сережки ивы' | votj. *пучы* 'верба, почка дерева' – permi **poč(a)*) arra gondolhatunk, hogy az -i deminutív képzőnek fogták fel, és a votjában a hasonló funkciójú -i képzővel helyettesítették. Még valószínűbb, hogy permi alapalaknak **poč*-t kell feltennünk, amit mindkét permi nyelvben különböző képzővel láttak el. A szónak a zürjén luzai nyelvjárásában van is *поч* alakja (ESzK). Egyetlenegy szóban a permi *-a a zürjénben eltűnt, a votjában -o-ként megmaradt (zürij. *-монь* : *сеймонь* 'глиняная кукла' | votj. *мунё, мынё* 'кукла' – permi **mōn(a)* vagy **mōñ(a)*). Ebben a zürjén -a talán a *монь* 'невестка' szó hatására tűnt el (ESzK), az is lehet, hogy az -a-t képzőnek érezték, és elhagyták.

Eddig a permi nyelvek szóvégi magánhangzóinak történetét a toldaléktalan névszók alapján tárgyaltam. Az ígét alaktana kevésbé teszi alkalmassá ilyen vizsgálatra. KORENCHY kimutatta, hogy a zártabbulás és a lekopás a zürjén abszolút igetöbén is végbement, ebben a mássalhangzós tö mellett

oizonyos fonetikai helyzetben jelentkező *-i* hang megőrzött felső nyelvválásúvá vált véghangzó (i. m. 153 kk.). Az imperativus Sg 2. személye a permi nyelvekben általában az ige tőalakjával azonos. Az igék imperativusában (azaz tőalakjában) két típus állapítható meg: zürj. *ø, i* (pl. *mun* 'menj!', *velli* 'járj!'), votj. *ø, i* (pl. *min* 'menj!', *likti* 'gyere!', *basti* 'vegyél, vedd!'). „A *kora* 'vágj, vágd!', *vera* 'mondj, mondd!' -a-ja nem megőrzött szóvégi magánhangzó, hanem az -al képzős igék képzőjének hangfejlődésében leli magyarázatát: *koral, veral* > *kora_i, vera_i* > *kora, vera*” (RÉDEI: Bíráló). Az imperativusban végmagánhangzó mind a zürjénben, mind a votjákban csak mássalhangzó-torlódás után fordul elő, a votják egyes nyelvjárásaiban a tőalakban jelentkező *i, i* (G Uf. *kari-ni*, J MU *kari-ni* ~ M *kar-ni* 'machen, tun', G Uf. *mini-ni*, J MU *mini-ni* M *min-ni* 'gehen') az imperativusban (abszolút szóvégi helyzetben) lekopott. A zürjénben ilyenkor mindig mássalhangzós tő áll, bizonyos mássalhangzó-kapcsolatok után azonban az *i* megmaradt (KORENCHY: i. m. 153 kk.; RÉDEI: Bíráló). A zártabbá válásnak és a lekopásnak persze az sem mondana ellent, ha az *-i* másodlagos lenne, akkor azt kellene feltennünk, hogy az igei tövekben a zártabbá válás után a szóvégi magánhangzó lekopása teljesen végbement.

2.5. A magánhangzóra végződő toldalékokról

Az alábbiakban azt vizsgálom meg, hogy a permi nyelvek magánhangzóra végződő toldalékos alakjai hogyan illeszthetők be az eddigiekben vázolt véghangzórendszerbe.

Az *-i*-re, *-i*-re végződő alakokkal viszonylag könnyű a dolgunk. Az alapszavak vizsgálatakor is láttuk, hogy az *-i(-i)* a votjákban nem kopott le teljesen, sőt néhány szóban a zürjénben is megmaradt. Több toldalékban (votj., zürj. *-i(i)* deminutív képző, votj., zürj. *-ni* infinitívus képző, votj., zürj. *-li* allativus rag, votj., zürj. *-ti* transitívus rag, votj., zürj. *-i* végű lativusok, votj. Px1P1 *-mi*, Px2P1 *-di*, *-ti*, Px3P1 *-zi*, *-si*, votj., zürj. PraetlSg *-i* stb.) azért nem kopott le az *-i*, *-i* mert funkciója volt, vagy az előtte álló mássalhangzó-torlódás tartotta meg (LAKÓ 39–50).

Az *-a*-ra végződő toldalékok közül — A. KÖVESI MAGDA munkája, a PermKépz. alapján — először a képzőket vizsgálom meg. A votj., zürj. *-a* denominális és deverbális névszóképző vagy egy **-k* képzőelem lekopása után szóvégre került és annak funkcióját felvett véghangzó (vö. RADANOVICS: NyK. LXI, 82 kk.) vagy a PFU **p ~ *β* névszóképző vokalizálódásával jutott szóvégre, tehát mindenképpen másodlagosan (PermKépz. 57 kk.). A votj., zürj. *-k*, a votj., zürj. *-l*, s kétkedve a votj., zürj. *-j(-i)* képzők *-ka*, *-la*, *-ja* alakváltozatának véghangzóját KÖVESI megőrzött szóvégi magánhangzónak tartja (PermKépz. 131, 164, 182). A *-la* *-a* elemét WICHMANN, UOTILA és BEKE a PFU **k ~ *γ* lativus rag permi folytatójának gondolja, JEMELJANOV pedig nom. poss. képzőt lát benne (PermKépz. 182, irodalommal). A *-ja* képzővel kapcsolatban KÖVESI is számol azzal a lehetőséggel, hogy az *-a* nom. poss. képző (PermKépz. 131). A PFU eredetű zürj., votj. *-s*, zürj., votj. *-š*, zürj., votj. *-t*, zürj., votj. *-š(-dš)* képzők *-sa*, *-ša*, *ta*, *-dša* változatai a PermKépz. szerint is az *-a* névszóképzőt tartalmazták (300, 334, 372, 393). Úgy gondolom, hogy a *-ka*, *-la*, *-ja* képzőkben nem az eredeti véghangzó, hanem szintén az *-a* névszóképző van meg. Ezt a magyarázatot megengedi az illető képzők funkcionális vizsgálata is, az alapszavaknál bizonyított zártabbá válás pedig meg is

kívánja, hogy az említett képzők *-a* elemében ne a finnugor kori véghangzó folytatását keressük. Az *-a* a permi nyelvek leggyakoribb képzője, s széles körű funkciójánál fogva könnyen társulhatott más képzőkhöz.

A névszói, igei és igenévi alakok közül a következők végződnek alsó ill. középső nyelvállású vokálisra (az *-i*-n és *-i*-n kívül más magánhangzóra).

Néhány lativusi alak: Pl.: zürj. *myšta*, *mista* 'cepez', zürj. *ažla*, *ažla*, votj. *ažlo* 'вперед' (IsztMorf. 26–27). Ezekben az *-a* egy korábbi toldalék, a PFU **-k* lativus rag lekopása után került szóvégre (vö. FOKOS: JSFOu. 30/14; БЕКЕ: Nyr. 55: 47–48). Ugyanez az *-a* lativus rag van meg a konsekutivus *-la* és a praeklusivus *-sa* ragjában (IsztMorf. 27).

Az accusativus elsődleges zürjén *-e*, *-ε*, votják *-ε* ragja előtt a PFU **-m* accusativus rag kopott le (LAKÓ 40; IsztGramm. 84). Ugyanezek a toldalékok szerepelnek a Px1Sg-ben, ahol ugyancsak egy PFU **-m* lekopása után kerültek szóvégre (LAKÓ 41; IsztGramm. 86).

Az illativus zürj. *-e*, *-ε*, votj. *-ε* végződését pedig eredetileg egy PFU **-k* lativus rag követte, s a véghangzók csak ennek eltűnése után vették fel az illativusi funkciót (LAKÓ 41; IsztGramm. 86–87).

Az IndPraesVx1Sg zürj. *-a*, votj. *-o* ragját eredetileg követő PFU **-m* személyrag még a zürjén nyelvelmékekben is megtalálható, s csak a XVI–XVII. században kopott le. A késői lekopásnak morfológiai okai voltak: az *-m* megtartásával az IndPraesVx3Sg-gal való alaki összeesést kerülték el (az ózürijén nyelvelmékekben *-as* helyett többször *-a* szerepel). Annak, hogy az *-m* később mégiscsak lekopott, megintcsak morfológiai okai voltak, később ugyanis az IndPraesVx1Pl az IndPraesVx1Sg-gal azonos alakúvá fejlődött (МУНАМ < *МУНАМНЫМ 'мы идем'. Ezután a Vx1Sg-ben az *-m* lekopott (МУНАМ > МУНА 'я иду'), a Vx3Sg-ben pedig az *s*-es alak kezd elterjedni (IsztGramm. 85).

Az IndPraesVx3Sg zürj. *-e*, *-as(-a)*, votj. *-ε* pedig az őspermi **-a* és **-ε* folytatói, amelyek egy **-k* praesensjel eltűnése után kerültek szóvégre (KORENCHY: i. m. 159).

A **-k* többesjel lekopásával számolhatunk a permi praesens és praeteritum többes alakjaiban és a többes imperativusban is (pl.: zürj. МУНАМӨ, votj. МЫНОМЫ 'пойдём' < *МАНАМАК) (IsztGramm. 87).

A zürj. *-sa*, votj. *-sa* igenévképző valószínűleg átvétel a csuvasból (vö. PermKépz. 37, irodalommal).

A zürj. *-ana*, votj. *-ono* participiumképzőben az *-a* nom. poss. képző (vö. PermKépz. 261, 221).

A zürjén és votják suffixumok történeti vizsgálatának tanulsága tehát nem mond ellent a véghangzók zártabbá válásának, sőt abba beleilleszthető. Az alsó (és középső) nyelvállású magánhangzóból álló vagy arra végződő toldalékok ugyanis másodlagosak: vagy összetett alakok, vagy egy **-k* ill. **-m* elem lekopása után akkor kerültek a szóvégre, amikor az őspermi alsó (és középső) nyelvállású szóvégi magánhangzók zártabbá válása már befejeződött (LAKÓ 42; KORENCHY: i. m. 159). Ez az őspermi kor második felében, az óiráni kölcsönzők átvétele után történt. Az őspermi késői szakaszában tehát toldalékos alakokban *-a* és *-ε* is állhatott szóvégen. Az *-a* sorsát az alapszavaknál már láttuk. Miután az első szótagban megjelent az *e* hang (< **ō*, **ǫ*) az *-ε* a zürjén legtöbb nyelvjárásában *-e*-vé lett, a votjákban, a zürjén felső vicsegdai és izsmai nyelvjárásában pedig *-e*-vé fejlődött (PermVok. 236). A zürjén nyelvemlékek korára az *-ε* > *-e* változás már megtörtént.

2.6. További érvek a permi végmagánhangzók zártabbá válása és lekopása mellett

Az alábbiakban több nyelvi tényt hozok fel a permi nyelvek szóvégi magánhangzóit érintő zártabbá válás és lekopás mellett. Ezek csak részbizonyítékok, de összességükben még valószínűbbé teszik azt a feltevést, amit kifejtettem. A szóvégi magánhangzók más nyelvekben is eltűntek, és sokszor zártabbá válás útján, a hangzós alsó nyelvállású magánhangzók ugyanis kevésbé hajlamosak a lekopásra. Így történt ez pl. a magyarban (Htört.² 18). A finnben is van példa zártabbá válás utáni lekopásra. A mássalhangzós végű nominatívusi alakok nagy része úgy jött létre, hogy a teljes fő végmagánhangzója lekopott. A lekopást több típusban itt is zártabbá válás előzte meg, pl.: *nooruute > *nooruuti > *nooruusi > nuoruus; *kolmante > *kolmanti > *kolmansi > *kolmans > kolmas (PAPP I., Finn nyelvtan 28). A finn szóvégi -a, -ä azokban a kétszótagú szavakban, amelyeknek az első szótagjában hosszú magánhangzó van és a kettőnél több szótagú szavakban szintén zártabbá vált -i-vé (SKRK 35).

A mai permi nyelvek szóvégi magánhangzórendszere részben megőrizte azt az állapotot, amit az ősspermi kor végére rekonstruáltam. Szó végén középső nyelvállású magánhangzó ritkán található, a zürjénben pl. csak a következő esetekben: a) a csuvas hatás után átvett jövevényyszavakban, b) toldalékokban, ahol grammatikai funkciót visel, c) olyan elhomályosult összetételekben, amelyekben a véghangzó-lekopás idején a nyelvtudatban még világosan élt a szó összetett volta, d) gyermeknyelvi szavakban (vö. IsztGramm. 70).

A toldalékokban is (azaz jórészt szó végén) általában csak alsó és felső nyelvállású magánhangzók szerepelnek. A magánhangzók százalékos használati aránya — az összmegterheltség részeként — a toldalékokban a következő (VokPerm. 235):

	<i>a</i>	<i>i</i>	<i>ĭ</i>	<i>e</i>	<i>e(ε)</i>	<i>o</i>	<i>u</i>
zürj. ir. nyelv	3,2	1,7	5,2	5,3	—	0,1	0,1
permják ir. nyelv	2,7	3,0	3,0	5,6	0,5	0,2	0,1
votj. ir. nyelv	1,3	2,0	2,8	—	3,3	1,1	0,2

A votják *e* és zürjén *e* ősspermi **ε*-re megy vissza, a votják *o* pedig — amennyiben a zürjénben *a* felel meg neki — ősspermi **a*-ra.

Zártabbá válás — bár ez a tendencia egyáltalán nem kivétel nélküli — végbement a permi nyelvek finnugor és iráni eredetű szókincsében az első szótagban is.

Pl.: zürj. *мыс* 'печень' | votj. *мыс* ua. ~ finn *maksa*

zürj. *уѣ* 'низ' | votj. *ул* ua. ~ finn *ala*

zürj. *зон* 'парень, молодой человек' vö. összetét *zähäg* 'мальчик', avesztá *зан-* 'рождать' (IsztGramm. 81).

ЛЫТКИН úgy gondolja, hogy ez a zártabbá válás a szóvégi magánhangzók lekopásának is következménye, s analógiaként a magyarra is hivatkozva a következő fejlődést teszi fel: *toto* > *tôt* > *tôt* (IsztGramm. 82). A magyarra való hivatkozás helytelen, mert a szórványos zártabbá válás mellett a magyarban tendenciaszerű nyíltabbá válás történt.

Az eredeti véghangzó néhány összetett szóban és határozószóban megőrződött.

Pl.: zürj. *bara*, permj. *bera* 'опять' (< **beraka*), vö. finn *perä* 'зад, задняя часть',
 zürj. *nelamin* '40', vö. zürj. *noł*, votj. *ňal*, finn *neljä* '4'
 zürj. *vetimin* '50', vö. zürj. *vit*, votj. *viť*, finn *viite* '5'
 zürj. *kvajtimin* '60', vö. zürj. *koaf*, votj. *kwať*, finn *kuute* '6' (vö. IsztGramm. 82, VokPerm. 241)

A két utóbbi szóban — amelyek -e tövűek — már a zártabbá vált véghangzó őrződött meg.

Van egy-két olyan palatalizált mássalhangzóra végződő szó, amelyben a palatalizáció a lekopott -i véghangzó hatásának is tulajdoníthatjuk.

Pl.: zürj. *koaf*, votj. *kwať* '6', vö. finn *kuute* -ua.

zürj. *vit*, votj. *viť* '5', vö. finn *viite* -ua.

Az előző szóban az MSzFE szerint a -*l* (< **t*) a korai ősspermi tövégi magánhangzó (fgr **-e*) palatalizáló hatásával függhet össze (275). Az utóbbiban — és még több más szóban — a palatalizációt az első szótagi *i* hatásának tulajdonítják (vö. ESzK), de szerintem a palatalizációt a szóvégről lekopott -*i* is elősegíthette. A palatalizálatlan zürjén alakban az -*i* még az előtt kophatott le, mielőtt palatalizáló hatását ki tudta volna fejteni. Hasonlóan magyarázza LAKÓ, majd KÖVESI a zürj. -*l* ~ votj. -*ľ*i képző viszonyát (LAKÓ 19; KÖVESI: NyK 55: 120). A lekopott -*i* véghangzó palatalizáló hatását az észtbén is megfigyelhetjük: finn *onni* ~ észtb. *õnn* (KÁLMÁN: NyK 60: 412).

Főleg a PFU *-e töre visszamenő zürjén szavak ragozott alakjaiban -*j* toldóhang jelenik meg, pl.: *girj*- 'сгруппа', *kelj*- 'жена брата', *limj*- 'чер' (vö. VokPerm. 241–243, LYTKIN: CUFU 1965. 324–330). Ez a lekopott -*i* (-*i*) véghangzó maradványa lehet.

Bizonyos szóvégre került mássalhangzó-csoportok tagjai közé kötőhang, leggyakrabban -*i*, fejlődött. Pl.: zürj. *турун* 'трава, сено' | votj. *турын* -ua. < permi **turin* < előpermi **tarna*, vö. finn *taarna* 'трава'; zürj. *кырым* 'рыка' | votj. *кырым* 'горсть' < permi **kürim* < előpermi **kšrm3*, vö. cser. *кормыж* 'горсть' (vö. ESzK; LAKÓ 58–62; IsztGramm. 75). Az -*i*- kötőhang gyakorisága, fonetikai okokon kívül, talán a lekopott -*i* (-*i*) véghangzó hatásával is magyarázható. Az egyes toldalékok előtt jelentkező kötőhangzó tulajdonképpen megőrzött szóvégi magánhangzó. Mivel a szóvég analógiásan alakul, a kötőhangzók minőségéből a tövégiekére nem lehet biztonsággal következtetni (pl.: votj. *кыз* 'елка', *кызэн* 'елкой', *кызын* 'в елке'; vö. LYTKIN: SzFU 4: 233).

2.7. A permi végmagánhangzó-lekopás okairól és következményeiről

2.7.1. A permi nyelvekben jelentkező véghangzó-lekopás okaként általában az ősspermibe is átszármazó és csak később megbomló finnugor első szótagi hangsúlyt jelölik meg (LAKÓ 55–56). Az első szótagi hangsúly megszűnte után is azonban az ősspermiben, majd a zürjénben, egészen a lekopás befejeződéséig a hangsúly nem eshetett az utolsó szótagra. Ezenkívül számba veendő több, a magyar végmagánzó-lekopásnál is említett szempont: így, az intenzitásképzetnek a szó vége felé való gyengülése, artikulációlazulás (vö. pl. Htört.² 18–24), a beszédtempó gyorsulása (vö. KUBÍNYI: MNy. 54: 213–232), valamint a nyelvi funkció (PAPP I.: MNy. 59: 393–408).

A funkció nemcsak a nyelvi szereppel rendelkező szóvégi magánhangzó lekopását akadályozza meg, hanem más oldalról a lekopás elősegítőjéül is

fellép. Az ősspermi kor második felében ugyanis számos ragozott, képzett alakban (-a, -i képzők, -a és -i végű lativusok, accusativus, IndPraesVx3Sg., Px1Sg, illativus) a magyar lappangó teljes tőhöz hasonló jelenség alakult ki. Ez úgy ment végbe, hogy a tővéghangzó utáni mássalhangzós toldalék lekopott, és szerepét a tővéghangzó vette át. Vagy pedig a tővégi magánhangzó és egy mássalhangzós képzőelem diftongizálódott, majd monoftongizálódott. Az eredeti véghangzó tehát mindkét esetben — mint nyelvi szereppel rendelkező elem — elvonódott a tőtől, s létrejött a mássalhangzós csonka tő: pl. *kare-ka > *kar-e-k > kar-e 'в родѣ' (VokPerm. 239). Az így született alakok elősegítették a csonka tőnek más úton, a véghangzó lekopással való kialakulását.

A funkció szerepét más oldalról vizsgálva azt is megállapíthatjuk, hogy a permiben, de több más nyelvben, pl. a PFU-ban és a magyarban, a szóvégi magánhangzók azért is hajlamosak voltak a lekopásra, mert funkcionális értékük kisebb volt, mint a többi magánhangzóé. Más szóval kisebb volt a hírértékük, nagyobb volt a redundanciájuk. Tudjuk, hogy a finnugor alapnyelvben a szó végén csak meghatározott és részben illeszkedő magánhangzók (a, ä, e, ? e) fordulhattak elő. Ha a permi végmagánhangzók zártabbá válásáról való elgondolás megáll, akkor ez azt jelenti, hogy az ősspermi kor második felének egy szakaszában abszolút szóvégen csak felső nyelvválású rövid magánhangzó (i és i) fordulhatott elő. Ha viszont az ősspermi szavak jó része mind -i-re ill. -i-re végződött, akkor azt a nyelvérzék könnyebben minősíthette funkciótlanak, redundánsnak.

2.7.2. A permi véghangzó-lekopás nemcsak okozat, hanem más változások oka is. A véghangzó eltűnése után több szóvégre került mássalhangzós szuffixum — elsősorban az *-m és -k — szintén lakopott (pl.: *MAH3-M3 > *MAH3-M > MEH-ö 'megy', vö. IsztGramm. 83–84). A toldalékok végmagánhangzói a tőszavakéinál hamarabb koptak le. Az intervokalikus helyzetben levő *p-, *-t-, *-k- is a szóvégi magánhangzó eltűnése után kopott le (IsztGramm. 83). Ha a véghangzó eltűnése után olyan mássalhangzócsoport került szóvégre, amit a permi nyelvek nem tűnnek meg, a mássalhangzó-torlódás feloldódik (pl.: zürj. *tsabir* 'Faust' | fK *tsobrotto* 'sormia, sormin koetella'; vö. LAKÓ 60; IsztGramm 75). Ezt a kérdést részletesen tárgyalja LAKÓ (58–62).

Az első szótagban végbement zártabbá válást LYTKIN a szóvégi magánhangzó lekopásával is összefüggésbe hozza (IsztGramm. 82). A zártabbá válással keletkezett szóvégi *-u, *-ü és *-ü hatásának tartja RÉDEI az első szótagban jelentkező labializációt (NyK 70: 42).

3. A magyar és a permi végmagánhangzók történetének rövid összevetése

A permi és a magyar véghangzó-lekopással kapcsolatban nem gondolhatunk egyező hangfejlődési tendenciára, de a két jelenség párhuzamos vizsgálatát hasznosnak látnám. A véghangzó-lekopás ugyanis — mint számos nyelvben előforduló hangváltozás — az egyes nyelvekben közös vonásokat is mutat, még inkább áll ez a rokon nyelvekre. A magyar és a permi véghangzó-lekopás pl. a következő hasonló vonásokat mutatja: 1. a lekopást zártabbá válás előzte meg, s csak a felső nyelvválásúvá vált véghangzók koptak le, 2. a

lekopott véghangzó számos toldalékos alakban visszatérül, 3. a hangsúlyviszonyok és a funkció a lekopás elősegítőjéül is fellép, 4. a zártabbá válás befejeződését mind az őspermiben, mind a magyarban egy KB jövevényszórétegnek a segítségével határozzák meg. Megvizsgálandó volna, vajon az ő- és óírani jövevényszavak nem adnake segítséget ahhoz, hogy a magyar szóvégi magánhangzók zártabbá válásának kezdetét is nagyjából datálni tudjuk (? magy. *tehén*).

Természetesen a két véghangzó-lekopás közt különbségek is vannak. Pl.: 1. A permi nyelvekben, elsősorban a votjákban a lekopás nem ment végbe teljesen, 2. A permi nyelvekben a véghangzót a fonetikai helyzet, a votjákban pedig az utolsó szótagi hangsúly is megtarthatta. 3. A magyarban szó végén hosszú magánhangzók is vannak, amelyek mássalhangzók kiesésével keletkezett diftongusos alakokra vezethetők vissza.

Ezúttal ezt a kérdést igen röviden érintettem, s a teljesség minden igénye nélkül csak néhány egyező és eltérő vonásra hívtam fel a figyelmet. A PFU és a magyar nyelv végmagánhangzóinak története kapcsán a 2.7 és a 3. pontban érintett több problémára még vissza szándékozom térni.

Rövidítésjegyzék és irodalom

Az alábbiakban csak az egyéni rövidítéseket és azokat oldom fel, amelyek a nyelvészeti szakirodalomban kevésbé ismertek vagy még nem szilárdultak meg. Megadom két teljes címében idézett cikk pontos megjelenési helyét is.

- ArUgr. = JACOBSON, HERMANN, Arier und Ugrofinnen. Göttingen, 1922.
 Bírálát = RÉDEI KÁROLY, Bírálát Molnár Ferenc A permi nyelvek szóvégi magánhangzóinak történetéről c. egyetemi doktori értekezéséről. Kézirat. Bp. 1972.
 EFUS = DÉCSY, GYULA, Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Wiesbaden, 1965.
 ESZK = Краткий этимологический словарь коми языка. [Írták:] ЛЫТКИН, В. И., Гуляев Е. С., Москва, 1970.
 FgrNNy = HAJDÚ PÉTER, Finnugor népek és nyelvek. Bp. 1962.
 HARMATTA = Harmatta János levélbeli közlései. Bp. 1972.
 HBO = Handbuch der Orientalistik. Erste Abteilung, Band IV, Iranistik. Abschnitt I. Mit Beiträgen von Karl Hoffmann, W. B. Henning, H. W. Bailey, G. Morgenstierne, W. Lentz. Leiden—Köln, 1958.
 IsztMorf. = Серебrenников, Б. А., Историческая морфология пермских языков. Москва, 1963.
 Izv. = Лыткин, В. И.: О некоторых иранских заимствованиях в пермских языках. Известия Академии Наук СССР. Отделение Литературы и языка. Том X (1951) № 4, 385—392.
 Kons. = UOTILA, T. E., Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen. MSFOu. 64. Helsinki, 1933.
 LAKÓ = LAKÓ GYÖRGY, A permi nyelvek szóvégi magánhangzói. FgrÉrt. 2. Klny. az NyK 48. és 49. kötetéből. Bp. 1934.
 RLS = KALIMA, JALO, Die russischen Lehnwörter im Syrjänischen. MSFOu. 29. Helsinki, 1910.
 SLO = TOIVONEN, Y. H.: Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen. FUF 32 (1956): 1—169.
 SLW = RÉDEI, KÁROLY, Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen. Bp. 1970.
 TLPS = WICHMANN, YRJÖ, Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen. MSFOu. 21. Helsinki, 1903.

- HARMATTA, JÁNOS: The Language of the Sarmatians.² In.: JÁNOS HARMATTA, Studies in the History and Language of the Sarmatians.² Szeged, 1970. 58—97.
- Лыткин, В. И.: Вепско-карельские заимствования в коми-зырянских диалектах. In: сб. Академику Виктору Владимировичу Виноградову к его 60-летию. Москва, 1956. 179—189.

Об истории гласных в конце слова пермских языков

Данная статья, в сущности, совпадает с магистерской диссертацией автора, которая была защищена в Дебреценском университете весной 1972 года.

В первой главе освещаются предыдущие исследования гласных звуков в конце слова пермских языков. Автор знакомит здесь в первую очередь со статьёй Дьёрдя Лако под заглавием «Гласные звуки в конце слова пермских языков». В статье Д. Лако приходит, помимо прочего, к следующим результатам: общепермский гласный звук *-a сохраняется вообще в обоих пермских языках. Общепермские *-i и *-i без изменения сохранились в удмуртском, а в коми исчезли. Звуки *-e(*-ā) исчезли в начале периода соприкосновения с чувашами, а гласные звуки *-e и *-e могли становиться вероятно высокими или низкими по подъёму, а затем их судьба была подобной тем звукам в конце слова, которые были первоначально такого подъёма. Д. Лако установил три исчезновения гласных, происшедших в разные времена: в периоде общепермского языка и, происшедшие в отдельной жизни коми и удмуртского языка. Д. Лако предполагает исчезание гласных в коми в XI—XII вв. В. Лыткин в более поздних исследованиях вообще утверждает результаты Д. Лако, единственная разница в том, что, по мнению В. Лыткина, общепермский гласный звук -a в большинстве случаев исчез. О гласном звуке -a в финно-угорском языке-основе и Б. Коллиндер установил, что он, после того, как в пермском перешёл в -i, в коми преимущественно исчез. Автор настоящей статьи в своём рукописном докладе под заглавием «К истории пермских гласных в конце слова», в 1965 году устно изложил: гласные звуки в конце слова общепермского языка, как тенденция, сузились, а потом вообще исчезли. Большинство мыслей, содержащихся в статье, хотя коротко, вышеупомянутый доклад содержал в себе. Карой Реден, а затем более подробно Ева Коренчи, в своих статьях выдвигают ту же мысль, что гласные звуки в конце слова пермского языка протерпели сужение до их исчезания.

Во второй главе автор на основании словарного запаса пермских языков занимается историей гласных в конце слова пермских языков. В ней автор исследует на основании Finno-Ugric Vocabulary, A magyar szókészlet finnugor elemei I, II, и «Краткого этимологического словаря коми языка», что в пермских языках, в лексике, имеющей финно-угорское происхождение, что является продолжителем реконструированных гласных в конце слова форм языка основы. Автор приходит к такому выводу, что *-a, *-ā, *-e и ?*e имеющие место в финно-угорском праязыке, в пермских языках вообще исчезли, а в удмуртском сохранились в некоторых случаях в форме -i. Несколько слов коми и удмуртского языков, имеющие окончания на -a (-o) наделены суффиксом или их этимология неопределённая. В коми гласных звук -i(-i) мог сохраниться и под влиянием сочетания гласных в конце слова. Затем автор рассматривает заимствования пермских языков с точки зрения гласного звука в конце слова. Он считает так, что заимствованные слова в пермских языках из индоиранского, протоиранского и древнеиранского языков ведут себя так же, как и слова финно-угорского происхождения, гласный звук -a (-ā) в конце слова в них так же исчезает. В чувашских заимствованиях гласный звук -a уже сохранился, а гласный -i в удмуртском сохранился, но в коми исчез. В вепско-карельских заимствованиях коми языка гласный звук -a так же сохранился, а -i вообще исчез. Однако исчезание гласного -i этих заимствований могло происходить и в вепском языке. Трудно делать выводы о состоянии гласных в конце слова по взаимным заимствованиям из коми в обско-угорские языки и наоборот. В заимствованиях удмуртского языка из татарского, и, в заимствованных словах в раннем периоде русского языка, подобно словам, попавшим раньше сюда, гласный звук -a в конце удмурдских слов в определённом фонетическом положении перешёл в -o.

При изучении вышеупомянутых слов лексик, картину, полученную о системе гласных в конце слова пермских языков, автор объясняет так, что гласные в конце слова раннего общепермского языка во второй половине общепермского периода (общепермский период продолжался 1500 до н. э. — 800 по н. э.) сначала стали уже, а только затем исчезли. Гласный звук верхнего подъёма, ставший уже в удмурдском, сохранился в некоторых случаях. Процесс сужения мог закончиться когда-то между концом древнеиранского языка (250 до н. э.), и началом прихода чувашских заимствований (600 по н. э.). Значит в опреде-

лѣнный период второй половины существования общепермского языка в конце слова мог стоять только гласный звук верхнего подъѣма (*-*i*, *-*ï*), а к концу общепермского периода уже появились и звуки нижнего подъѣма в конце слова (*-*a*, *-*ε*). Автор рассматривает гласные звуки в конце слова и в односложных словах. Они, как правило, отличаются от многосложных и по форме, в них — после определённых звуковых изменений — на конец слова попали гласные звуки первого слога.

Если сопоставить гласные звуки в конце слова в реконструированных формах общепермских основ и соответствующие им словоформы в современном коми и удмуртском языках, — представленных в «Кратком этимологическом словаре коми языка», — вырисовываются перед нами те изменения, которые произошли в системе конечных гласных обоих пермских языков после конца общепермского периода. Из вышеупомянутых изменений самое главное, что гласный звук *-*i* (или *-*i*, *-*ï*) гласные позднего общепермского языка в коми языке исчезли. Автор выдвигает ту мысль, что исчезание гласного звука -*i* в конце слова в языке коми может быть связанным с исчезанием в общепермском языке. В конце общепермского периода, в том диалекте, из которого возник удмуртский язык, исчезание остановилось, а в диалекте, рассмотренном как предшественник коми, а затем в самом коми языке процесс исчезания продолжался дальше и прекратился только к XI веку.

Суффиксы, состоящие из гласного звука, или имеющие его в конце, так же могут быть отнесены к вышеизложенной системе гласных в конце слова. В суффиксах -*i* и -*ï* сохранились либо по функции, либо под влиянием фонетического положения. А гласные нижнего подъѣма -*a* и -*ε* после исчезания элементов -*m* и -*k* попали на конец слова тогда, когда процесс сужения гласных нижнего подъѣма в конце слова уже закончился.

Затем автор приводит много доводов из области пермских и родственных языков, которые также подтверждают сужение пермских гласных в конце слова и их исчезновение.

Последняя глава очень кратко обращает внимание на некоторые сходства и различия исчезания конечных гласных слов венгерского и пермских языков.

ФЕРЕНЦ МОЛНАР

TARTALOM

KISS JENŐ: Gondolatok az onomatopoézis kutatásáról néhány finnugor nyelvben. [Gedanken über die Onomatopoetikforschung in einigen finnisch-ugrischen Sprachen]	3
HAVAS FERENC: Az észti nyelv tipológiai hovatartozásának problémája. [Проблема типологической принадлежности эстонского языка]	23
KORENCHY ÉVA: Permi vokalizmusproblémák [Probleme des Vokalismus im Permischen]	37
MOLNÁR FERENC: A permi nyelvek szóvégi magánhangzóinak történetéről [Об истории гласных в конце слова пермских языков]	77
ROMBANGYEJEVA, JE. I. — KÁLMÁN BÉLA: Északi vogul szövegek [Nord-wogulische Texte]	119
KUZMINA, A. I.: A szelkup fonémarendszer kérdéséhez [К вопросу о фонемном составе селкупского языка]	135
WACHA BALÁZS: Az ige és a tárgy kapcsolata a magyarban [Die Beziehung zwischen Verb und Objekt im Ungarischen]	157
KEMÉNY GÁBOR: Lexikális jelentés — kontextuális jelentés — írói jelentés [Signification lexicale — Signification contextuelle — Signification poétique] ..	183
HAZAI GYÖRGY: Bartholomaeus Georgievits oszmán-török szövegeinek balkáni hátteréhez [Zum balkanischen Hintergrund der osmanisch-türkischen Texte von Bartholomaeus Georgievits]	199
RÉGER ZITA: A lovári-magyar kétnyelvű cigánygyermek nyelvi problémái az iskoláskor elején [Problèmes linguistiques des enfants tziganes bilingues au début de l'âge scolaire]	229
MOLNÁR ILONA: Generatív elv és generatív nyelvtan [Generative Principle and Generative Grammar]	257
BAŃCZEROWSKI JANUSZ: A nyelv természetéről és a nyelvi kommunikáció szempontjából történő modellálásról [О природе языка и его моделировании с точки зрения языковой коммуникации]	275
BUDA BÉLA: Fogalomstruktúrák a viselkedés belső szabályozásában [The Role of the Cognitive Structures in the Internal Regulation of Behavior]	309
SZENDE TAMÁS: A nyelv akadályképző szerepéről (palatográfiai mérések alapján) [Ergebnisse der palatographischen Untersuchung von ungarischen Konsonanten]	323

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KATZ, HARTMUT: Areallinguistische Nebensächlichkeiten von der ostjakisch-samojedischen Sprachgrenze	359
RÉDEI KÁROLY: Szófejtések [Etymologien]	364
HONTI LÁSZLÓ: Etimológiai adalékok [Etymologische Beiträge]	369
K. SAL ÉVA: Etimológiai észrevételek [Etymologische Bemerkungen]	379
ZSILKA JÁNOS: A konkrét és általános egysége a parafrázisok folyamatában [The Unity of Concrete and General in the Process of Paraphrases]	383
BAŃCZEROWSKI JANUSZ: A lengyel–magyar kontrasztív vizsgálatok kérdéseiről [Some Questions Concerning Polish-Hungarian Contrastive Studies]	396
FÜREDI MIHÁLY: A gyakorisági szótárak mintavételi nagyságának kérdéséhez [About Some Problems of Sample Size of Frequency Dictionaries]	412

SZEMLE — ISMERTETÉSEK

BERECZKI GÁBOR: A. I. Popov 1899—1973	429
LENGYEL ZSOLT: Gyermeeknyelvi konferencia, Belgrád	430
HONTI LÁSZLÓ: Mélanges offerts à Aurélien Sauvageot pour son soixante-quinzième anniversaire	436
PAP ÉVA: <i>Pertti Virtaranta</i> , Polku sammui; Kultarengas korvaan	438
M. UTASI ZITA: <i>Erkki Itkonen—Terho Itkonen—Mikko Korhonen—Pekka Sammal-lahti</i> , Lapin murteiden fonologiaa	441
PUSZTAY JÁNOS: <i>Domokos Péter</i> , Szöveggyűjtemény A finnugorság ismertetése című gyakorlatok tárgyköréből	443
KISS JENŐ: Göttingai finnugor kiadványok	444
MIKOLA TIBOR: <i>János Balázs</i> , Funktionswerte der Pronominalität	448
MÁRK TAMÁS: <i>Gudrun Kobilarov-Götze</i> , Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Gemeinsprache	453
B. LŐRINCZY ÉVA: <i>Imre Samu</i> , Felsőöri tájszótár	456
BALOGH LAJOS: <i>Teisler Pál</i> , A Nagykároly környéki magyar nyelvjárás magán- hangzó-rendszere	459
HAJDÚ MIHÁLY: <i>Ördög Ferenc</i> , Személynév-vizsgálatok Göcsej és Hetés területén	463
KISS LAJOS: <i>Georg Heller—Karl Nehring</i> , Comitatus Sirmiensis	467
POSGAY ILDIKÓ: <i>André de Vincenz</i> , Traité d'anthroponymie houtzoule	469
MÉSZÁROS LÁSZLÓ: <i>Gyula Káldy-Nagy</i> , Kanuni devri Budin tahrir defteri	470
MOLNÁR ILONA: <i>B. З. Панфилов</i> , Взаимоотношение языка и мышления	472
KISARI MIKLÓS: <i>Henry G. Schogt</i> , Le système verbal du français contemporain ..	476
KEMÉNY GÁBOR: <i>Albert Henry</i> , Métonymie et métaphore	478

Nyelvtudományi Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI:

HAJDÚ PÉTER ÉS RÉDEI KÁROLY

76. kötet 1—2. szám

Budapest, 1974
